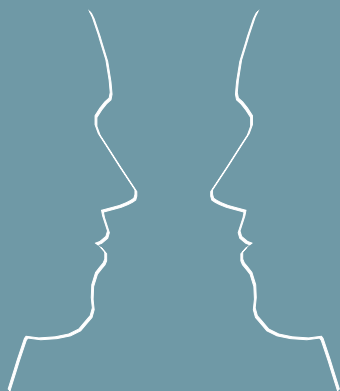

ГУМАНІЗАЦІЯ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

шляхом розвитку елементів служби пробації
та реалізації програм примирення
потерпілих та правопорушників

МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ

КИЇВ 2007

ГУМАНІЗАЦІЯ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

**шляхом розвитку елементів
служби пробації та реалізації
програм примирення потерпілих
та правопорушників**

Методичні матеріали

Київ 2007

Гуманізація кримінального судочинства шляхом розвитку елементів служби пробації та реалізації програм примирення потерпілих та правопорушників.

Методичні матеріали

Матеріали підготовлено в рамках проекту «Гуманізація кримінального судочинства шляхом розвитку елементів служби пробації та програм примирення потерпілих та правопорушників», який здійснювався БО «Український Центр Порозуміння» за фінансової підтримки Міжнародного Фонду «Відродження».

За загальною редакцією **Прокопенко Н.М.**

Автори-упорядники:

Ягунов Д.В., доцент кафедри Європейської інтеграції Одеського регіонального інституту державного управління НАДУ при Президентіві України;

Прокопенко Н.М., магістр соціальної роботи, керівник проектів з впровадження відновного правосуддя БО «Український Центр Порозуміння»;

Горова А.О., магістр соціальної роботи, координатор з дизайну, моніторингу та оцінки проектів БО «Український Центр Порозуміння»;

Рецензент:

Романенко В.П., начальник відділу організації виконання судових рішень та зонального контролю Управління кримінально-виконавчої інспекції, Державний департамент України з питань виконання покарань.

ЗМІСТ

<i>Ягунов В.Д.</i> Служба пробації: концепція, засади діяльності, організаційна структура.	4
<i>За матеріалами Департаменту з питань виконання покарань.</i> Завдання та функції служби пробації.	13
<i>Прокопенко Н.М.</i> Програми відновного правосуддя як інструмент ресоціалізації осіб, які вчинили злочин.	17
<i>Горова А.О.</i> Перспективи запровадження елементів програм відновного правосуддя до моделі служби пробації.	23
<i>Додаток 1.</i> Наказ “Про затвердження Типового положення про проведення експерименту щодо впровадження елементів пробації у діяльність кримінально-виконавчої інспекції”	33
<i>Додаток 2.</i> Типове положення про проведення експерименту щодо впровадження елементів пробації у діяльність кримінально-виконавчої інспекції.....	35
<i>Додаток 3.</i> Рекомендації щодо підготовки досудового звіту	45
<i>Додаток 4.</i> Механізм співпраці між НДО та районною кримінально-виконавчою інспекцією щодо організації та впровадження програм примирення потерпілих та правопорушників на етапі підготовки досудового звіту (на прикладі механізму, розробленого Українським Центром Порозуміння)	61
Контакти недержавних організацій, які розвивають програми відновного правосуддя	64

СЛУЖБА ПРОБАЦІЇ: КОНЦЕПЦІЯ, ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ, ОРГАНІЗАЦІЙНА СТРУКТУРА

Ягунов Дмитро Вікторович,

Доцент кафедри Європейської інтеграції одеського регіонального інституту державного управління НАДУ при Президентіві України

Пробація – це доволі „молода” концепція, історичний розвиток якої почався в ХІХ ст. Поява пробації була обумовлена важливими соціальними і культурними тенденціями у країнах Західної Європи та Північної Америки, коли пенальні реформи почали базуватися на ідеях гуманітаризму, поєднаних з висновками щодо неспроможності в'язниці повернути злочинців до суспільства як повноцінних його членів. Питання боротьби зі злочинністю стали аналізуватися у термінах покращення соціальних умов та створення дієвих соціальних служб для певних категорій населення¹. Ресоціалізація злочинців почала розглядатися як головна мета кримінальної політики.

Визначаючи сутність поняття „пробація”, у першу чергу слід вказати, що це „метод роботи зі злочинцями”². Варто наголосити, що пробація не є просто різновидом покарання, альтернативним ув'язненню, або особливим органом державного управління. „Пробація – це *система*, яка надає злочинцям можливість реформуватися. Замість того, щоб бути покараними, ці злочинці умовно звільняються під дружній нагляд досвідченого соціального працівника, відомого як офіцер пробації. Упродовж певного часу він здійснює нагляд за злочинцями, намагаючись змінити певні риси останніх. Після завершення пробаційного періоду суд переглядає справу кожного злочинця. Якщо суд переконується, що злочинець виконав свої обов'язки, він звільняється від покарання”³.

Пробація, з одного боку, поєднує елементи контролю, з іншого – вона сфокусована на індивідуальній роботі із засудженим, його супроводі та

¹ UN. *Probation and Related Measures*. – P.15.

² UN. *Probation and Related Measures*. – P.3.

³ Leeson C. *The Probation System*. – P.3.

підтримці більше ніж на покаранні, що обумовлено її ресоціалізаційним спрямуванням⁴.

Пробація має досягати певних визнаних цілей:

- а) сприяти розвиткові соціальної адекватності та впевненості у власних силах;
- б) не дати правопорушникові опинитись у товаристві звичних злочинців, що неминуче привело би його до в'язниці;
- в) дозволити правопорушникові не кидати роботи і водночас пильнувати за його діями;
- г) забезпечити офіційний канал надання порад та підтримки;
- д) розірвати ланцюг злочину й покарання⁵.

Як було зазначено в одному з перших найбільш вагомих законодавчих актів у цій сфері – британському законі 1907 р. „Про пробацію злочинців” (*Probation of Offenders Act*)⁶, якщо будь-яка особа постала перед судом за скоєння злочину і вина її доведена у встановленому порядку, суд, беручи до уваги персональні характеристики, минуле, вік, стан здоров'я злочинця або нетяжкий характер скоєного злочину, може прийняти одне з наступних рішень: (1) припинити провадження по справі або (2) умовно звільнити злочинця (з гарантіями або без них) за умови, що злочинець буде добре себе поводити в суспільстві. Інакше він знову в будь-який час може постати перед судом для винесення обвинувального вироку, але не пізніше трьох років після проголошення рішення суду про застосування умовного засудження.

Пробаціонер, відповідно до Закону, мав низку зобов'язань:

- 1) утримуватися від контактів зі злочинцями та іншими особами, які могли б спричинити на нього негативний вплив, та не відвідувати небажані місця;
- 2) утримуватися від вживання алкоголю, якщо злочин був скоєний через зловживання алкоголем або під його впливом;
- 3) взагалі вести чесне життя та працювати.

У Законі 1907 р. було зазначено, що обов'язками офіцерів пробації є:

- 1) відвідувати осіб, які перебувають під наглядом, або отримувати від них інформацію з періодичністю, що встановлюється про-

⁴ Ditton J., Ford R. *The Reality of Probation*. – P.2

⁵ Лейленд П. *Кримінальне право ...* – К., 1996. – С.156-157.

⁶ *Probation of Offenders Act 1907* // in 'UN (1951) Probation and Related Measures'. – P.p.3-30-362.

баційним ордером, або частіше, якщо офіцер пробації вважає за необхідне;

- 2) спостерігати за дотриманням пробаціонером своїх обов'язків;
- 3) надавати суду інформацію щодо поведінки пробаціонера;
- 4) надавати пробаціонеру поради, сприяти йому, бути дружнім до нього та, коли це потрібно, докладати зусиль у пошуках роботи для пробаціонера.

Отже, якщо офіцер пробації виступає у ролі соціального працівника, покарання значною мірою втрачає свою каральну спрямованість. Пробацію можна розглядати як своєрідний міст між суворою системою кримінальної юстиції, що функціонує на формально-юридичних засадах, та системою соціальної роботи, яка не може обмежуватися „прокрустовим ліжком” нормативно-правового регламентування. Саме у цьому полягає унікальність пробації як концепції з відповідним філософським обґрунтуванням.

Першою та головною складовою поняття „пробація” є умовне незастосування покарання у виді ув'язнення для окремих злочинців. Причому в першу чергу йдеться про осіб, вина яких у скоєні злочину доведена судом у встановленому законом порядку, хоч у деяких країнах існує практика винесення пробаційних ордерів щодо осіб, які не були визнані злочинцями відповідно до загальних кримінально-процесуальних норм⁷. Тобто ми можемо говорити у деяких випадках про *умовне*: а) призупинення провадження по справі; б) невинесення вироку; в) незастосування покарання.

По-друге, пробація – це метод, що застосовується судом в залежності від обставин. Вивчення потребує не тільки злочин, але й злочинець, тому суд на вибірковій основі може надавати певним особам можливість виправитися саме в умовах вільного суспільства. Це означає, що певні злочинці можуть вважатися придатними для пробації, а певні – ні.

По-третє, пробація у будь-якому разі передбачає нагляд за злочинцем та проведення соціальної роботи з ними. Це, в свою чергу, зумовлює не формальний юридичний процес, а встановлення персональних відносин між офіцером пробації та пробаціонером.

По-четверте, пробаційний нагляд має бути відділеним від поліцейського нагляду⁸.

⁷ UN. *Probation and Related Measures*. – P.4.

⁸ UN. *Probation and Related Measures*. – P.5-7.

Крім того, пробація в будь-якому разі не є звільненням від покарання або відбування покарання. Ще 1936 р. Англійська комісія з питань соціальних служб в судах загальної юрисдикції відзначила, що можливість „втечі від відповідальності”, яка нібито надається пробаціонеру, базується на хибному розумінні цієї концепції: „Варто особливо наголосити на дисциплінарному елементі пробації!”⁹.

Сьогодні термін „*пробація*” може вживатися у декількох значеннях:

- 1) як концепція соціальної роботи з правопорушниками та іншими соціально вразливими групами;
- 2) як ієрархічна організаційна структура;
- 3) як орган державної влади (служба);
- 4) як різновид кримінального покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, і водночас як умовне звільнення від покарання з випробуванням;
- 5) як специфічний процес виконання деяких альтернативних покарань;
- 6) стан, у якому перебуває злочинець упродовж певного терміну: злочинець (*probationer*) перебуває „на пробації” – тобто під пробаційним наглядом (*on probation, under probation supervision*);
- 7) як певна з'єднувальна ланка між кримінальною юстицією та соціальною роботою¹⁰.

Ототожнення пробації *лише* з одним з видів покарання дещо звужує коло проблемних питань. Саме через цю призму сьогодні нерідко розглядається пробація. Пробація *у першу чергу* не є покаранням і не звужується до нього. Концепція пробації занадто широка, щоб „втиснути” її в „прокрустове ліжко” лише одного з видів альтернативних покарань: „Концепція пробації охоплює всі види пробаційної активності у сфері кримінальної юстиції: досудові доповіді, діяльність в процесі виконання альтернативних санкцій, діяльність у виправних установах, нагляд, *пробацію як покарання* (прим авт. – Д.Я.), діяльність з попередження злочинів”¹¹.

Якщо говорити про головні функції служби пробації, то серед них можна визначити:

1. Робота в судах, коли офіцери пробації вивчають особу злочинця, який притягується до кримінальної відповідальності, і надають відповідні рекомендації суддям щодо міри покарання (так звані досудові до-

⁹ UN. *Probation and Related Measures*. – P.8.

¹⁰ Ягунов Д. *Служба пробації: концепція, засади діяльності, організаційна структура*. ... – С.20-24.

¹¹ A Palette of European Probation Service Systems // www.cep-probation.org (P.1)

повіді (*pre-sentence reports – PSR*) або досудові дослідження (*pre-sentence investigations – PSI*). Як зазначає англійський вчений Д. Вітфілд, „досудова доповідь – це „вітрина” служби пробації. Сприйняття служби тими, від кого залежить винесення вироку, на всіх рінях формується на основі якості й відповідності цього документу”¹². „Для того, щоб досудова доповідь була справді корисною, вона повинна „оживити” правопорушника – тобто зрозуміло для інших показати правопорушника у контексті всього його життя, а не тільки відобразити ті декілька хвилин його поведінки, які привели його на лаву підсудних”¹³.

Стандартна доповідь містить у собі наступні підрозділи: 1) вступна частина; 2) аналіз конкретного правопорушення; 3) інформація про особу правопорушника; 4) оцінка ризику скоєння правопорушником нових злочинів; 5) ступінь небезпеки можливих рецидивних злочинів; 6) висновок.

2. Нагляд за правопорушниками під час виконання альтернативних покарань та надання їм соціальних послуг, що передбачає візити до дому злочинця, кооперацію з установами з питань працевлаштування і охорони здоров'я, релігійними організаціями та іншими соціальними службами¹⁴.

3. Надання соціальних послуг ув'язненим та підготовка їх до звільнення. Наприклад, в Англії робота у в'язницях стала невід'ємним завданням служби пробації з 1966 р. Офіцери пробації почали працювати у в'язницях з метою надання соціальних послуг ув'язненим. Сьогодні прикріплені до в'язниць офіцери пробації відіграють „ключову роль у забезпеченні комплексної допомоги правопорушникам”¹⁵. З цієї позиції вже недоцільно говорити про те, що служба пробації – це лише структура для виконання альтернативних покарань.

4. Надання допомоги потерпілим від злочинів та сприяння у налагодженні діалогу між потерпілим та злочинцем¹⁶.

¹² Вітфілд Д. *Вказ. праця.* – С.59.

¹³ Вітфілд Д. *Вказ. праця.* – С.60.

¹⁴ Griffiths C., Verdun-Jones S. *Canadian Criminal Justice.* – P439; Leeson C. *The Probation System.* – С.101; Lacey M. 'Working for Justice – I: Fairness'. – Pp.14-15.

¹⁵ Вітфілд Д. *Вказ. праця.* – С.115-122.

¹⁶ Шарова Н., Ягунов Д. *Використання механізмів відновного правосуддя при виконанні альтернативних покарань: вітчизняні реалії та деякий зарубіжний досвід* // Впровадження відновного правосуддя в Україні: висновки та перспективи. Мат.-ли міжн. конф. 20-21.04.2006 р., Київ. – С.65-68; Kunova J. Probation and Mediation in the Slovak Republic // Newsletter of the European Forum for Victim Offender Mediation and Restorative Justice. – April 2005. – Vol.6. – Issue 1. – P.1-3; National Objectives for Social Work Services in the Criminal Justice System: Standards – Probation // www.scotland.gov.uk; Вітфілд Д. *Вказ. праця.* – С.23.

Наприклад, Британська національна служба пробації має обов'язок надавати послуги потерпілим від насильницьких або сексуальних злочинів у випадках, коли злочинець був засуджений до ув'язнення на строк від 12 місяців¹⁷.

Відповідно до Національних стандартів соціальної роботи в сфері кримінальної юстиції (*п.б.4, розділ II*), одна з цілей пробаційного порядку полягає у „створенні умов для відшкодування злочинцем спричиненої потерпілому шкоди або надання послуг (виконання робіт) на користь потерпілого або громади¹⁸.

У Північній Ірландії реалізація інтересів потерпілих є складовою частиною діяльності Ради пробації Північної Ірландії. Рада намагається забезпечити, щоб її персонал враховував інтереси потерпілих на всіх ділянках своєї роботи, тому ставить за мету впровадити механізми ресторативної юстиції в практику менеджменту та нагляду за злочинцями. Потерпілим надається сприяння щодо їх участі у ресторативних заходах, а злочинцям надається сприяння з метою відшкодування останніми завданої шкоди¹⁹.

У деяких північноамериканських штатах офіцери пробації направляють неповнолітніх злочинців до спеціальних неурядових організацій, які спеціалізуються на медіації (Juvenile Parole/Probation Mediation Services). Підлітки-правопорушники також можуть направлятися до цих організацій викладачами шкіл, батьками, а також іншими зацікавленими особами у конкретній справі²⁰.

У Чехії взагалі існує Служба пробації та медіації (створена як структурний підрозділ Міністерства юстиції відповідно до Закону 2001 р. „Про пробацію та медіацію”). У Словаччині у 2003 р. також було прийнято Закон про службовців пробації та медіації (Act on Probation and Mediation Officers)²¹. Отже, у деяких країнах на службу пробації поряд з виконанням „традиційних” функцій покладаються обов'язки щодо налагодження діалогу між правопорушниками і потерпілими.

5. Робота у сім'ї. Офіцери пробації можуть надавати соціальні послуги сім'ям, які мають різні соціальні проблеми. Особливо актуальний

¹⁷ National Probation Service (2006) *Dealing with victims and their families* // www.probation.homeoffice.gov.uk

¹⁸ National Objectives for Social Work Services in the Criminal Justice System: Standards – Probation // www.scotland.gov.uk

¹⁹ Probation Board for Northern Ireland (2005) Policy on Victims; Probation Board for Northern Ireland (2005) Policy on Restorative Justice.

²⁰ www.centralmediationcenter.com

²¹ Kunova J. *Probation and Mediation in the Slovak Republic ...* – P.1-3.

цей напрямок у країнах, де функціонують сімейні суди. Наприклад, в Англії на цей напрямок роботи припадає приблизно 8% ресурсів служби пробації²². Діяльність офіцерів пробації на цьому напрямку може стосуватися процедур примирення між чоловіком та дружиною, надання психологічної та іншої допомоги дітям, батьки яких розлучилися. Крім того, офіцери пробації також надають послуги сім'ям ув'язнених.

Отже, ким є офіцер пробації? Можна сказати, що водночас він є:

1. Державним службовцем (хоч є винятки, через те що у деяких країнах держава делегує приватним організаціям здійснювати функції виконання покарань у суспільстві та наглядати за засудженими).

2. Соціальним працівником, який надає соціальні послуги як засудженим до альтернативних покарань, так і до позбавлення волі.

3. Соціальним працівником, який надає підтримку потерпілим від злочинів. Мова йде про надання інформаційної підтримки потерпілим щодо відбування покарання конкретним засудженим як в умовах ув'язнення, так і в умовах вільного суспільства. Інформація, яка надається офіцерами пробації потерпілим, може включати: 1) деталі проголошеного вироку; 2) умови відбування засудженим покарання у в'язниці та процес його ресоціалізації; 3) можливість умовно-дострокового звільнення засудженого; 4) гарантії безпеки потерпілого після повернення засудженого до суспільства.

4. Посередником між потерпілим та злочинцем (у деяких країнах офіцери пробації безпосередньо виступають як медіатори, в деяких – сприяють організації та налагодженню таких програм).

5. Учасником кримінального процесу, обов'язок якого полягає у наданні суду максимально повної соціально-психолого-біологічної характеристики про особу злочинця у формі так званої досудової доповіді. Крім того, офіцер пробації може надавати суду рекомендації щодо міри покарання.

6. Учасником кримінально-виконавчого процесу, обов'язок якого полягає у виконанні альтернативних покарань та здійсненні нагляду за злочинцями в умовах вільного суспільства.

7. Соціальним працівником, який обслуговує інші соціально вразливі категорії населення²³.

²² Вітфілд Д. *Вказ. праця.* – С.36-37.

²³ Ягунов Д. *Служба пробації: концепція, засади діяльності, організаційна структура.* ... – С.20-24.

Література:

- Вітфілд Д. *Вступ до служби пробації*: Монографія – К.: Аттіка, 2004. – 236 с.
- Лейленд П. *Кримінальне право: Злочин, покарання, судочинство (Англійській підхід)* / Пер. з англ. – К.: Основи, 1996. – 207 с.
- Проект Закону України „Про внесення змін до деяких законів України (відносно впровадження пробації)”. Вноситься народним депутатом України Фельдманом О.Б. // www.rada.gov.ua
- Проект Положення про службу пробації // Відновне правосуддя в Україні. – №4, 2005. – С.31-35.
- Шарова Н., Ягунов Д. *Використання механізмів відновного правосуддя при виконанні альтернативних покарань: вітчизняні реалії та деякий зарубіжний досвід* // Впровадження відновного правосуддя в Україні: висновки та перспективи. Мат.-ли міжн. конф. 20-21.04.2006 р., м. Київ. – С.65-68.
- Ягунов Д. *Служба пробації: концепція, засади діяльності, організаційна структура*: Конспект лекцій. – Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2006. – 76 с.
- Ягунов Д. *Пенітенціарна система України: історичний розвиток, сучасні проблеми та перспективи реформування*: Монографія. – Черкаси, 2006. – С.289.
- A Palette of European Probation Service Systems // www.cep-probation.org/what.html
- Chui W., Nellis M. 'Creating the National Probation Service – New Wine, Old Bottle?' in W.Chui and M.Nellis (eds.), *Moving Probation Forward: Evidence, Arguments and Practice*. – Pearson Education Limited, 2003. – 292 p.
- Clear T., Dammer H. *The Offender in the Community*. – Wadsworth Co., 1999.
- Day M.. 'The Politics of Probation', in John Harding (ed.), *Probation and the Community*. London and New York: Tavistock Publications, 1987. – 231 p.
- Ditton J., Ford R. *The Reality of Probation*. – Ashgate Publishing Company, 1994. – 345 p.
- Griffiths C., Verdun-Jones S. *Canadian Criminal Justice*. – Toronto - Vancouver, 1989. – 629 p.
- From Community Sanctions to Restorative Justice: the Belgian Example (Tony Peters, in collaboration with Ivo Aertsen, Katrien Lauwaert and Luc Robert) http://www.unafei.or.jp/english/pdf/PDF_rms/no61/ch12.pdf
- Kunova J. *Probation and Mediation in the Slovak Republic* // Newsletter of the European Forum for Victim Offender Mediation and Restorative Justice. – April 2005. – Vol.6. – Issue 1. – P.1-3.
- Leeson C. *The Probation System*. – London: P.S. King & Son, 1914. – 191 p.
- Mair G. 'Community Penalties and the Probation Service', in Mike Maguire, Rod Morgan and Robert Reiner (eds.), *The Oxford Handbook of Criminology*. Se-

cond Edition. Oxford and New York: Oxford University Press, 1997. – P.1168-1206.

National Objectives for Social Work Services in the Criminal Justice System: Standards – Probation // www.scotland.gov.uk

Probation of Offenders Act 1907 // in 'United Nations (1951) Probation and Related Measures'. – New York. – P.p.330-362.

Probation Board for Northern Ireland (2005) *Policy on Victims*. – Status: Screened and Proofed – 25 March 2005. Approved by Board – 23 Sept. 2005 // www.pbni.org.uk

Probation Board for Northern Ireland (2005) *Policy on Restorative Justice*. – Status: Screened and Proofed 25 March 2005. Consulted – May 2005. Re-Screened – 3 Oct. 2005. Approved by Board – 4 Nov. 2005 // www.pbni.org.uk

The Organisation of the Prison and Probation Services in a Range of Other Countries // www.nationalarchives.gov.uk

Raynor P., Vanstone M. *Understanding Community Penalties: Probation, Policy and Social Change*. – Buckingham - Philadelphia: Open University Press, 2002. – 149 p.

United Nations. *Probation and Related Measures*. – New York: Department of Social Affairs, 1951. – 407 p.

United Nations. *European Seminar on Probation*. – London, 20-30 Oct. 1952. – New York: UN, 1952. – 237 p.

ЗАВДАННЯ ТА ФУНКЦІЇ СЛУЖБИ ПРОБАЦІЇ

*Матеріали надано Державним департаментом України
з питань виконання покарань*

Діяльність і державна політика України у сфері кримінальних і кримінально-виконавчих правовідносин постійно спрямовується на поетапне наближення до відповідних європейських норм і стандартів. Досвід європейських країн щодо запровадження в кримінальному законодавстві системи альтернативних видів покарання показує, що функціонування такої системи неможливе без створення відповідної служби по виконанню покарань без ізоляції від суспільства.

На першому етапі реформування кримінально-виконавчої системи передбачало зміни, що розраховані на перспективу. Зокрема, розширення практики застосування покарань, альтернативних позбавленню волі, і створення в Україні служби пробації з усіма притаманними їй функціями.

Пробація – комплекс заходів, що полягає в передачі особи, визнаної судом винною у скоєнні злочину, без застосування до неї санкції у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, під нагляд служби пробації на термін та на умовах, визначених судом, порушення яких веде до позбавлення волі.

У більшості країн Європи, Америки, у деяких азіатських та африканських державах створені спеціалізовані органи, що виконують більшість альтернативних покарань – служба пробації.

Це державне позаполіцейське, позатюремне, у деяких країнах цивільне відомство, що одержало свою назву від одного з найпоширеніших за кордоном видів альтернативних покарань – пробації, яка виникла в США в першій половині XIX століття на основі двох інститутів – умовного засудження та відстрочки відбування покарання.

До основних завдань служби пробації відноситься:

1. Сприяння інтеграції злочинця в суспільстві, примусове формування у нього поваги до соціальних та правових норм;
2. Організація участі жертви в кримінальному процесі та відновлення справедливості стосовно захисту її прав;
3. Залучення злочинця до процесу реституції та формування у нього відповідальності за протиправну поведінку;
4. Захист суспільства завдяки ефективному застосуванню альтернативних видів кримінальних покарань;
5. Зменшення ризику вчинення повторних злочинів;
6. Залучення до роботи з засудженою особою органів місцевого самоврядування, підприємств різних форм власності та громадських організацій.

На ранніх етапах розвитку служби пробації функції її співробітників зводилися лише до спостереження за особами, залишеними відбувати покарання в суспільстві.

У ході розвитку системи альтернативних покарань, розширення їхнього застосування вдосконалювалися й функції служби та функціональні обов'язки співробітників. В результаті сформувалися дві основні функції, які хоча й формулюються в кожній правовій системі по-своєму, але в основному зводяться до виправлення засуджених і попередження вчинення ними нових злочинів.

Умовно функції можна розділити на досудову та післясудову, які підрозділяються на ряд підфункцій.

Перша здійснюється на стадії розслідування злочину одночасно із проведенням необхідних слідчих дій, виконання яких покладено на слідчого поліції (прокуратури); друга – після того, як вирок набрав законної сили і засудженого передано під нагляд служби пробації.

В нашій державі планується створення служби пробації у складі Державної кримінально-виконавчої інспекції України. На цю службу покладається завдання щодо здійснення єдиної державної політики у сфері виконання кримінальних покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та забезпечення інших видів кримінальної відповідальності за рішенням суду.

Новостворена служба пробації за своїми функціональними обов'язками повинна буде не тільки відповідати за виконання альтернативних видів покарань, а й застосовувати заходи виховного характеру до засуджених, сприяти соціальній реабілітації осіб, які відбувають такі пока-

рання, звільненням умовно-достроково або за актом амністії чи помилування. Однією з важливих функцій цієї служби має бути надання судам інформації про особистість обвинуваченої особи, можливість її соціального збереження та призначення альтернативних видів покарань.

За попередніми проектами, реалізованими Державним департаментом України з питань виконання покарань спільно з неурядовими організаціями, у підрозділах кримінально-виконавчої інспекції Автономної Республіки Крим, Одеської та Київської областей, до виконання досудової функції інспектори підключались у стадії попереднього розгляду справи суддею. Отже, певною мірою досудову функцію служби пробації в кримінально-виконавчій інспекції вже відпрацьовано та набуто певний досвід у цьому напрямку. Також, апробовано механізм залучення осіб, які вчинили злочин, до участі у програмах відновного правосуддя, спрямованих на прийняття правопорушником відповідальності за скоєне та усунення завданої злочинном шкоди.

Накопичений перший позитивний досвід дозволив підвести законодавчу базу під нову службу, вирішити організаційно-структурні та функціональні питання.

Відповідно до чинного законодавства кримінально-виконавча інспекція здійснює післясудову функцію, тобто після вступу вироку в законну силу і передачі засудженого під нагляд працівників кримінально-виконавчої інспекції.

Головна мета цієї функції полягає в захисті суспільства, попередженні повторних злочинів, сприянні реінтеграції правопорушника в суспільство.

В ході експерименту щодо відпрацювання вітчизняної моделі служби пробації на базі підрозділів кримінально-виконавчої інспекції передбачається подальша розробка та удосконалення методів пробаційної роботи відповідно до європейських стандартів.

Працівник кримінально-виконавчої інспекції здійснюватиме соціально-психологічну роботу із засудженим, у ході якої він прагне психологічно впливати на особу, зняти напругу, страх, розчарування, агресію, невдоволення. Значне місце тут займатимуть тематичні бесіди з піднаглядним засудженим, відвідування його вдома.

Для правильної організації нагляду працівник кримінально-виконавчої інспекції повинен знати усі сторони життя свого підопічного, слідкувати за його фізичним, психічним та моральним станом, за тим, чим він займає свій вільний час, виявляти його професійні нахили, прагнення підвищити загальноосвітній рівень.

Таким чином, нагляд за засудженим та його ресоціалізація ґрунтуються на встановленні довірчих стосунків між працівником кримінально-виконавчої інспекції та засудженою особою, при цьому працівник кримінально-виконавчої інспекції не лише наглядає за її життям, ходом виправлення, але й активно впливає на цей процес.

Необхідною умовою ефективного виконання покарання є виховання у засудженого позитивного ставлення до роботи, яка з ним проводиться, що виражається в його особистісних змінах та добровільній реалізації програми ресоціалізації.

Післясудова функція також передбачає, що засуджений буде відігравати активну роль у виконанні передбачених завдань, суворо дотримуватись заздалегідь складеного плану, матиме обмежений вільний час, зберігатиме місце основної роботи або активно прагнутиме працевлаштуватися. Дотримання таких обмежень сприяє вдосконаленню самодисципліни, покращенню мотивації поведінки.

ПРОГРАМИ ВІДНОВНОГО ПРАВОСУДДЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСІБ, ЯКІ ВЧИНИЛИ ЗЛОЧИН

*Прокопенко Надія Миколаївна,
Магістр соціальної роботи,
керівник проектів з впровадження відновного правосуддя,
БО “Український Центр Порозуміння”.*

Програми відновного правосуддя: передумови та зміст

Згідно кримінологічних досліджень Україна посідає третє місце серед країн Східної Європи за співвідношенням кількості тюремного населення до кількості осіб, які проживають на території країни. Водночас, незважаючи на порівняно жорсткі каральні методи, досі не вдається досягти значного зменшення рівня злочинності. За статистикою Верховного Суду України, кількість злочинів, вчинених неповнолітніми 2004 року становить 21 821, що удвічі перевищує аналогічні показники 1992 року.

Згідно думки відомого норвезького кримінолога Нільса Крісті, саме громада, а не державні органи, здатна ефективно здійснювати контроль над злочинністю. Підтвердженням цього є розвиток вже близько 25 років у країнах Європи та Америки відновного правосуддя.

Відновне правосуддя - рух за новий підхід до реагування на злочин, який доповнює офіційну систему правосуддя та залучає самі сторони і громадськість до усунення наслідків злочину. Відновне правосуддя прагне максимально усунути спричинену злочином шкоду та сприяти прийняттю правопорушником відповідальності за скоєне.

Програми відновного правосуддя залучають правопорушників, потерпілих та членів громади до вирішення питань, пов'язаних з усуненням завданої злочином шкоди, а також з попередженням вчинення злочину в майбутньому. Під час спільних зустрічей, які відбуваються за участю нейтрального ведучого – зазвичай представника громади – потерпіла

особа має можливість висловити свої почуття, що сприяє усвідомленню правопорушником наслідків своїх вчинків та прийняттю відповідальності за усунення завданої шкоди.

Серед програм відновного правосуддя найбільш поширеними є медіація між потерпілим та правопорушником, сімейні конференції та кола громадського правосуддя.

Медіація між потерпілим та правопорушником передбачає спільну їх зустріч віч-на-віч з метою обговорення того, що сталося, та прийняття рішення щодо того, яким чином можна усунути завдану злочином шкоду.

Під час *сімейних конференцій* до процесу обговорення долучаються окрім потерпілого та правопорушника також члени родини правопорушника. Мета їх участі – допомогти правопорушнику розробити план його реабілітації та підтримувати його під час реалізації цього плану. Зазвичай сімейні конференції застосовуються у випадку, коли правопорушення було вчинене неповнолітньою особою.

Коло громадського правосуддя передбачає участь у процедурі вирішення кримінального конфлікту представників громади, в якій було скоєно злочин чи правопорушення (напр., жителів селища, представників навчального закладу тощо).

Медіація між потерпілим та правопорушником

Серед програм, які втілюють в собі підходи відновного правосуддя, найбільш поширеною є медіація потерпілих та правопорушників або програми примирення чи медіація в кримінальних справах.

Медіація в кримінальних справах визначається як структурована безпосередня зустріч сторін конфлікту, під час якої за допомогою нейтральної третьої сторони (медіатора) потерпілий та правопорушник мають можливість брати активну участь у вирішенні проблем, спричинених злочином.

Медіація потерпілих та правопорушників базується на таких принципах:

- *визнання важливості почуттів та потреб потерпілого*, що проявляється в можливості для жертви розповісти про свої потреби та переживання, бути почутим, зустріти розуміння та підтримку.
- *прийняття правопорушником відповідальності* за спричинену злочином шкоду, що передбачає визнання провини та готовність до відшкодування нанесених збитків;
- *активне залучення сторін* – надання сторонам повноважень щодо пошуку та прийняття взаємоприйняттого для них рішення

ня; лише учасники кримінального конфлікту є компетентними у вирішенні проблеми.

- *нейтральність медіатора* – ведучий програм примирення повинен працювати однаково і для жертви і для правопорушника; в той самий час він не може бути нейтральним до самого правопорушення, визнаючи його несправедливість.
- *конфіденційність* – всі учасники процедури беруть на себе зобов'язання не поширювати будь-яку інформацію, що стала їм відома, без згоди другої сторони; медіатор також не може повідомляти представникам системи кримінального правосуддя про те, що саме відбувалось під час медіації; єдиний документ, який може бути використано під час розгляду кримінальної справи в суді – угода про примирення сторін.
- *добровільність* – медіація може відбуватись лише за умови добровільної згоди сторін на участь у ній; як потерпілий так і правопорушник можуть відмовитись від даної процедури на будь-якому її етапі.

Етапи програми примирення потерпілих та правопорушників

Механізм, за яким здійснюється примирення в кримінальних справах, складається з кількох фаз, кожна з яких спрямована на досягнення своїх специфічних задач.

I. Відбір справ. Мета цієї фази полягає в тому, щоб отримати від органів судочинства, досудового слідства та інших органів та організацій, які опікуються правопорушниками, інформацію про кримінальні конфлікти, які підходять для процедури примирення. Координатор програми відбирає справи за таким критеріями:

- наявність потерпілої сторони;
- визнання правопорушником своєї провини;
- ступінь тяжкості наслідків вчиненого правопорушення;

Проте, найважливішим критерієм є бажання сторін кримінального конфлікту брати участь у процедурі примирення.

II. Підготовка до процедури примирення. Після направлення справ на медіацію ведучий процедури примирення (медіатор) проводить окремі попередні зустрічі з потерпілою стороною та правопорушником. Метою їх проведення є збір інформації про ситуацію, що трапилась, роз'яснення сторонам сутності процедури, її переваг та ризиків, виявлення очікувань сторін від процедури; на цьому етапі важливим також є ви-

значення ступеня готовності правопорушника взяти на себе відповідальність за свої дії та брати безпосередню участь у процесі відшкодування нанесених збитків.

III. Медіація. Під час зустрічі з усунення завданої злочином шкоди, на якій безпосередньо проводиться медіація між потерпілим та правопорушником, сторони залучаються до прямого діалогу. Ця фаза включає в себе кілька етапів:

- 1. Підготовчий,** метою якого є підготовка приміщення для проведення зустрічі, планування того, як розмістити учасників, прийняття медіатором рішення щодо можливих стратегій проведення зустрічі.
- 2. Вступне слово ведучого,** яке включає в себе розповідь про цілі та задачі зустрічі, про роль ведучого в процедурі примирення. Медіатор також узгоджує зі сторонами правила взаємодії, що базуються на основних принципах програм примирення та на повазі сторін один до одного.
- 3. Розповідь сторонами свого бачення ситуації.** Медіатор пропонує учасникам зустрічі по черзі висловити свої переживання стосовно ситуації, що сталась. Сторони також можуть висловити свої почуття стосовно події, розповісти як злочин вплинув на їхнє життя та оточення, поставити іншій стороні запитання, що хвилюють, та отримати на них відповіді.
- 4. Обговорення спричинених збитків та варіантів їх компенсації,** що включає в себе розгляд та оцінку запропонованих сторонами варіантів усунення завданої злочином шкоди. Медіатор допомагає сторонам оцінити можливість реалізації запропонованих варіантів вирішення проблеми і обрати ті, які б задовольнили інтереси обох сторін конфлікту.
- 5. Підписання угоди про примирення.** Якщо сторони дійшли згоди щодо способу вирішення даної ситуації, медіатор допомагає скласти угоду, згідно якої учасники кримінальної ситуації беруть на себе зобов'язання щодо усунення шкоди, завданої злочином.

Домовленості сторін, які фіксуються в угоді, визначаються спільно потерпілим та правопорушником.

Надалі угода про примирення за згодою сторін може передаватись до інстанції, де розглядається справа, та долучатись до її матеріалів.

Програми відновного правосуддя можуть застосовуватись на будь-якому етапі розгляду кримінальної справи, після винесення вироку, а та-

кож у тих випадках, коли кримінальну справу не було порушено. Водночас, важливим є застосування програм відновного правосуддя якомога раніше з моменту вчинення правопорушення.

Можливості застосування програм відновного правосуддя як елементу служби пробації.

Протягом 2005-2006 років Українським Центром порозуміння спільно з Державним департаментом України з питань виконання покарань, та за фінансової підтримки міжнародного фонду «Відродження», здійснювались проекти, спрямовані на здійснення досудової функції та розвиток програм відновного правосуддя як елементів служби пробації.

Ще до початку цієї співпраці діяльність, яка здійснювалась кримінально-виконавчою інспекцією, була спрямована на відпрацювання механізму підготовки інспекторами досудових звітів з метою сприяння винесення більш виваженого рішення по справі стосовно особи, яка вчинила злочин. Такий звіт готується інспектором кримінально-виконавчої інспекції з метою долучення його до матеріалів справи та містить у собі морально-психологічну характеристику правопорушника, інформацію про його соціальні умови та оточення, висновки щодо доцільності застосування до правопорушника тих чи інших заходів, спрямованих на його ресоціалізацію.

У випадку, коли під час підготовки досудового звіту інспектор бачає можливість проведення програми відновного правосуддя, він, за згодою правопорушника, залучає медіатора задля організації та проведення програми примирення. З детальним механізмом взаємодії інспектора та ведучого програм відновного правосуддя, а також критерії, за якими можна оцінити доцільність застосування програм примирення, можна ознайомитись в додатку.

У разі успішного проведення програми відновного правосуддя і досягнення згоди щодо усунення завданої злочином шкоди, інспектор кримінально-виконавчої інспекції, який готує досудових звіт про соціальний стан правопорушника, може долучити цю угоду до звіту та врахувати її під час визначення доцільності застосування альтернативних видів покарання (чи примусових заходів виховного характеру).

Участь правопорушника у програмах відновного правосуддя, як свідчить український та зарубіжний досвід, може допомогти особі, яка вчинила злочин:

- відновити самоповагу, набути відчуття впевненості та реалізувати потребу вибачитись та виправити ситуацію;

- уникнути виключення з суспільства, позбутися тавра злочинця;
- вплинути на процес вирішення ситуації;
- усвідомити причини скоєного та здійснити кроки щодо їх усунення в майбутньому.

Договір за результатами медіації між потерпілим та правопорушником може бути долучено до матеріалів кримінальної справи. Тоді суддею у відповідності до норми кримінального кодексу України, яка буде застосовуватись до особи, яка вчинила злочин, визначаються наслідки примирення, дієвого щирого каяття та відшкодування шкоди. Це може бути або звільнення від кримінальної відповідальності або врахування обставин, які пом'якшують покарання.

ПЕРСПЕКТИВИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ЕЛЕМЕНТІВ ПРОГРАМ ВІДНОВНОГО ПРАВОСУДДЯ ДО МОДЕЛІ СЛУЖБИ ПРОБАЦІЇ В УКРАЇНІ. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

*Горова Альона Олександрівна,
Магістр соціальної роботи,
координатор з дизайну, моніторингу
і оцінки проектів, БО «Український Центр Порозуміння»*

Протягом 2004-2006 років Державний департамент України з питань виконання покарань, залучаючи громадські організації, реалізовував ряд пілотних проектів, метою яких була апробація різних елементів пробації в системі виконання покарань, не пов'язаних із позбавленням волі.

Власне, дане дослідження має на меті вивчити досвід реалізації одного з експериментів впровадження елементів служби пробації в Автономній Республіці Крим. Особливістю цього експерименту була спроба поєднати дві інноваційні моделі – службу пробації та програми відновного правосуддя – з тим, щоб вдосконалити процедуру реагування державних служб та громадськості на злочини, зокрема з огляду на попередження скоєння повторних правопорушень та ресоціалізацію правопорушників.

Отож, **мета** даного дослідження – сформувати бачення моделі служби пробації в Україні та її взаємодію з програмами відновного правосуддя на основі аналізу досвіду реалізації проекту «Гуманізація кримінального судочинства шляхом розвитку елементів служби пробації та програм

примирення потерпілих та правопорушників». Для досягнення даної мети були розроблені такі **завдання**:

1. Вивчити досвід впровадження елементів служби пробації в Автономній Республіці Крим та досвід взаємодії з програмами відновного правосуддя;
2. Сформувати загальне бачення розвитку служби пробації в Україні та механізм її взаємодії з програмами відновного правосуддя.

Для вирішення поставлених завдань було обрано метод глибинно-го напівструктурованого інтерв'ю з експертами у галузі пробації та програм відновного правосуддя – перший етап дослідження. Було проведено чотири інтерв'ю з двома представниками кримінально-виконавчої інспекції Державного департаменту з питань виконання покарань та два інтерв'ю з керівниками громадських організацій, які займаються розвитком програм відновного правосуддя та були долучені до впровадження даного експерименту. Перший етап було проведено у жовтні 2006 року і його результатом став план проведення фокус групи. Другий етап дослідження – фокус-група з п'ятьма інспекторами кримінально-виконавчої інспекції, які власне реалізовували проект в АРК, відбулася 14 грудня 2006 року. Отже, запропонований текст містить аналіз обох етапів дослідження.

Перш ніж безпосередньо перейти до огляду експерименту впровадження елементів служби пробації та програм відновного правосуддя в АРК, доречним є визначення ключових понять: «пробація» та «програми відновного правосуддя». Як зазначив один з експертів, що брали участь у дослідженні, *«пробація, на погляд юристів та науковців Державного департаменту України з питань виконання покарань, це комплекс заходів, що полягає в передачі особи, визнаної судом винною у скоєнні злочину, без застосування до неї санкцій у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк під нагляд служби пробації на термін та на умовах, визначених судом»*. Тобто, «пробація» – це певне випробування (випробувальний термін) для особи, яку було визнано судом винною у скоєнні протиправного діяння. Тоді, «служба пробації» - це державна структура, метою діяльності якої є нагляд за особами, що перебувають на випробуванні, *«заохочення правопорушників ставати законослухняними членами суспільства, ... попередження рецидивної злочинності, виправлення і ресоціалізації осіб, які вчинили злочини»* для забезпечення безпеки суспільства.

Програми відновного правосуддя – це процедури розв'язання кримінальних конфліктів із залученням неупередженого посередника, де

учасники, втягнуті у злочин, спільно вирішують як поводитися з його наслідками і які висновки зробити на майбутнє. Програми відновного правосуддя базуються на трьох основних принципах:

- 1) Потерпілий та його потреби мають стати центральними у процесі правосуддя, оскільки шкода завдана конкретній людині.
- 2) Прийняття відповідальності правопорушником: він має брати до уваги потреби потерпілого – усвідомити свою вину і відшкодувати завдані збитки.
- 3) Самовизначення сторін, що базується на припущенні про прагнення людей домовитися і передбачає делегування сторонам права на самостійне прийняття рішення.
- 4) Залучення до процесу найближчого соціального оточення та представників місцевої громади. Це сприяє зціленню потерпілого та допомагає правопорушнику виправити скоєне, змінити свою поведінку.

1. Досвід впровадження елементів служби пробації у роботу кримінально-виконавчої інспекції Державного департаменту України з питань виконання покарань

Пілотний проект в АРК передбачав запровадження елементів служби пробації у діяльність кримінально-виконавчих інспекцій Державного департаменту України з питань виконання покарань. У межах даного експерименту до обов'язків інспекторів кримінально-виконавчої інспекції додали функцію підготовки досудового звіту про особу підозрюваного:

Згідно з матеріалами, отриманими під час фокус-групи з інспекторами кримінально-виконавчої інспекції, узагальнений механізм підготовки досудових звітів виглядає таким чином. До кримінально-виконавчої інспекції надходить інформація з суду, рідше з органів слідства та дізнання, про правопорушення. Інформація містить коротку довідку про справу та контактні дані підозрюваного. Після цього інспектор спілкується з підозрюваним та його соціальним оточенням – родичами, друзями, сусідами, вчителями, співробітниками – з метою збору об'єктивної інформації про підозрюваного. Інструментом роботи інспектора є анкета.

За результатами своєї роботи інспектор готує звіт для судді, де окрім соціально-психологічної характеристики на особу підозрюваного містяться рекомендації стосовно найбільш адекватних, на думку інспектора, заходів, спрямованих на виправлення підозрюваного. Серед таких

заходів може бути рекомендована і пробація. Матеріали, підготовлені інспектором, передаються в суд і суддя може взяти їх до уваги під час винесення вироку.

Перше, на що зважали експерти, оцінюючи досвід реалізація експерименту – фрагментарність. Тобто, пілотне випробування проходила не модель служби пробації, а лише один її елемент, який фактично є підготовкою до пробації. Хоча, на думку співробітників кримінально-виконавчої інспекції, навіть запровадження підготовки досудового звіту має певні переваги для роботи інспектора. Наприклад, інспектор має можливість заздалегідь знайомитися з винною особою, що підвищує результативність виконання його (інспектора) функцій по відношенню до правопорушника.

Аналізуючи досвід впровадження підготовки досудового звіту, учасники дослідження акцентували увагу на ряді труднощів, що ускладнювали процес збору і підготовки соціально-психологічної характеристики на особу обвинуваченого. Так, зазначалося, що у разі передачі інформації з суду, інспектор обмежений у часі, що зменшує його можливості зібрати достатньо інформації. Для вирішення цієї проблеми пропонували збільшити час для збору інформації шляхом більш активної співпраці з слідчими. Крім того, респонденти наголошували на необхідності зобов'язати суддів приймати до уваги матеріали, підготовлені інспекторами кримінально-виконавчої інспекції – це дозволить реально враховувати думку інспектора під час винесення вироку та визнавати його роботу на досудовому етапі. На думку учасників фокус-групи – це дуже важливий момент, оскільки існуюча система кримінально-виконавчої інспекції передбачає пряму відповідальність інспектора у разі вчинення правопорушником, який відбуває покарання не пов'язане із позбавленням волі, повторного злочину. Учасники дослідження також зазначили про існування ряду матеріально-технічних труднощів, пов'язаних із відсутністю належного забезпечення експерименту з впровадження елементів пробації в роботу кримінально-виконавчої інспекції.

2. Досвід співпраці з програмами відновного правосуддя

Ідея налагодження механізмів співпраці між кримінально-виконавчою інспекцією в межах її експериментів щодо створення служби пробації та програмам відновного правосуддя належить благодійній організації «Український Центр Порозуміння». На думку експертів, суть взаємодії з про-

грамами відновного правосуддя на етапі підготовки досудового звіту може полягати у наступному:

- надання інспектором (у перспективі – офіцером служби пробації) обвинуваченому інформації про можливість участі в таких програмах;
- отримання інспектором додаткової інформації про особистість обвинуваченого на основі угоди між обвинуваченим і правопорушником.

Протягом реалізації пілотного проекту в АРК взаємодія між кримінально-виконавчою інспекцією та програмами відновного правосуддя була досить обмеженою. Найбільш успішний досвід співпраці в Бахчисараї, де інспектори погодилися інформувати медіаторів (в рамках діючого законодавства) про випадки, де, на їх думку, можливо застосувати програми відновного правосуддя (варто зауважити, що інспектори пройшли спеціальну підготовку і мають необхідні знання для відбору відповідних справ).

Однак, існує протиріччя між баченням ролі офіцера пробації представниками кримінально-виконавчої інспекції та представниками громадських організацій. Перші наполягають на тому, що немає потреби залучати інспекторів до участі в програмах відновного правосуддя навіть у якості залученого експерта, оскільки це, по-перше, не входить до функціональних обов'язків інспектора, а, по-друге, може вплинути на об'єктивність інспектора стосовно обвинуваченого.

Інспектори також вважають, що доцільно долучати угоду про примирення сторін до матеріалів, які передаються з суду до кримінально-виконавчої інспекції або, навіть, включати угоду до самого вироку. Це, по-перше, дозволить інспектору ознайомитися з домовленостями, досягнутими під час програми відновного правосуддя, і не витратити час на присутність на самій процедурі. Крім того, внесення домовленостей у вирок зобов'яже інспектора кримінально-виконавчої інспекції контролювати виконання цих домовленостей і на законній підставі вимагати від правопорушника їх дотримання.

Натомість представники громадських організацій, зокрема, з Харкова, де теж відбувається експеримент із впровадження елементів пробації у роботу кримінально-виконавчої інспекції, зазначають, що участь офіцера пробації в програмах відновного правосуддя – бажана. Це твердження обґрунтовується тим, що інспектор матиме можливість отримати більше інформації про правопорушника, у тому числі і стосовно його

готовності виправляти наслідки своїх дій, що це дозволить підготувати більш об'єктивну інформацію для суду. Інспектор також може отримати інформацію (угода між сторонами), яка допоможе йому скласти план реабілітації правопорушника, що є ще однією функцією офіцера пробації, хоча під час реалізації даного проекту ця функція не була включена в експеримент.

Варто зауважити, що інспектори кримінально-виконавчої інспекції, які брали участь у фокус-групі, вважають, що найбільше користі програми відновного правосуддя можуть мати після винесення вироку судом, особливо це стосується випадків, де було прийняте рішення про відшкодування потерпілому збитків. За словами інспекторів, рівень виконання правопорушниками таких рішень суду (за умови отримання ними покарань, не пов'язаних із позбавленням волі) дуже низький, оскільки на сьогодні фактично відсутній механізм впливу на правопорушників. Натомість потреби потерпілих залишаються незадоволеними.

Представники громадських організацій констатували, що експеримент із розробки дієвого механізму співпраці між програмами відновного правосуддя та кримінально-виконавчою інспекцією на етапі підготовки досудового звіту мав ряд проблемних моментів. Перша проблема полягає у тому, що інспектори через різні обставини не бачать реального зв'язку (а часто і потреби в такому зв'язку) з програмами відновного правосуддя. Друга проблема полягає у тому, що підрозділи кримінально-виконавчої інспекції не мають достатньо підготовлених спеціалістів для реалізації цього експерименту, а особливо це стосується виконання додаткових функцій. До речі, про існування цієї проблеми зазначали і самі інспектори.

3. Бачення моделі служби пробації в Україні

Учасники дослідження бачать службу пробації як інститут, що виконує певну діяльність, метою якого є *«... заохочення правопорушників ставати законослухняними членами суспільства, ефективний контроль і нагляд за правопорушниками з метою зменшення рівня повторної злочинності, а також розвиток у правопорушників навичок, які сприяють веденню позитивного способу життя та соціальної інтеграції чи реінтеграції»*.

Усі учасники дослідження зазначають важливість створення моделі служби пробації, яка включатиме цілий ряд послуг – соціальний супровід, психологічне та юридичне консультування, послуги з працевлаштування та оформлення документів тощо, – які мають на меті ресоціалі-

зацію правопорушника та попередження скоєння ним повторного злочину. У той же час не існує спільного бачення того, яка саме служба і у який спосіб має надавати усі зазначені вище послуги. Так, представники кримінально-виконавчої інспекції зазначають, що послуги із супроводу правопорушника мають надавати інші державні установи та громадські організації, а служба пробації має тільки координувати цей процес.

Натомість представники громадських організацій вважають, що повноваження і функції служби пробації мають бути значно ширшими і включати комплекс послуг з супроводу правопорушника. При цьому пропонуються різні форми роботи з клієнтами, зокрема створення денних центрів для правопорушників.

Діяльність служби пробації, на думку експертів, має відображати радше гуманний підхід і підтримку особи, яка «помилилася», аніж формальний нагляд за нею. Цей підхід стане можливим у разі якщо служба пробації зможе не тільки надавати ряд послуг своїм клієнтам, а створити разом з ними позитивне соціальне оточення, яке підтримає правопорушника і допоможе йому ресоціалізуватися. Бажано, щоб таким оточенням були і представники служби пробації і безпосереднє соціальне оточення клієнтів.

Дискусійним на сьогодні залишається питання концептуального визначення принципових засад діяльності служби пробації. Йдеться, перш за все, про співвідношення покарання та пробації. На думку частини експертів, пробація є не що інше як альтернативне покарання. Тоді, служба пробації має справу з усіма засудженими, яким призначені альтернативні види покарання. Натомість інша частина акцентує увагу на тому, що наразі взагалі відсутня альтернатива покаранню і цією альтернативою і могла б бути пробація. У такому разі служба пробації виконує супровід осіб, яким призначено випробувальний термін, а не покарання, протягом якого вони можуть у різний спосіб довести своє бажання виправитися. Відповідно, протягом випробувального терміну особа, за підтримки офіцера пробації, виконує індивідуальний план ресоціалізації, до якого може входити і діяльність спрямована на громаду та потерпілого (громадські роботи, відшкодування завданих збитків тощо), і діяльність спрямована на реабілітацію правопорушника (соціально-психологічні послуги, пошук роботи).

Також експерти зазначали, що для створення ефективної служби пробації необхідно виконати декілька умов. Перш за все це стосується внесення змін до законодавства з тим, щоб офіційно визначити статус та повноваження нового інституту. Хоча, треба сказати, що через супер-

ечності бачення пробації в Україні, наразі існує декілька законопроектів стосовно пробації та служби пробації. Наступна необхідна умова – це підготовка спеціалістів для роботи в системі пробації, встановлення стандартів їх роботи та визначення навантаження. У питанні підготовки спеціалістів також стоїть потреба визначення базових принципів роботи служби: йдеться про пріоритетність каральної чи відновної парадигм у роботі служби.

4. Взаємозв'язок між службою пробації та програмами відновного правосуддя

Аналізуючи відповіді на дане питання, перш за все, варто зауважити, що існує консенсус щодо необхідності взаємодії між службою пробації та програмами відновного правосуддя. Зокрема, була висловлена ідея про об'єднання зусиль пробації та програм відновного правосуддя з тим, щоб не тільки надати допомогу у реабілітації правопорушника, а й впливати на більш глобальні процеси, такі як активізація громади для формування безпечного середовища шляхом долучення до процесів формування суспільної моралі.

Також було зазначено, що програми медіації можуть допомогти офіцеру пробації у роботі з правопорушником, особливо це стосується насаження останнього та прийняття ним відповідальності за власне життя. Крім того, рішення прийняті під час програми відновного правосуддя можуть слугувати основою плану реабілітації правопорушника.

Учасники дослідження говорили і про важливість пробації для підтримки прагнення правопорушника виконати свої зобов'язання перед потерпілим. Адже людині досить складно змінитися, перебуваючи у тому самому середовищі, не маючи нових позитивних зв'язків. Натомість пробація може сприяти формуванню таких зв'язків і забезпечити підтримку правопорушнику.

Експерти також згадували про конкретні функції, які може виконувати офіцер пробації з тим, щоб сприяти проведенню програм відновного правосуддя. Зокрема, інформувати правопорушників з якими він працює про такі програми. При цьому важливо, що офіцер може надавати інформацію і на етапі досудового збору інформації про особу обвинуваченого, і на етапі власне пробації, тобто після винесення вироку. Такий підхід, окрім усього іншого, сприяє формуванню довіри до програм відновного правосуддя.

* * *

На основі викладеного вище матеріалу, можна зробити деякі узагальнення. Перш за все, треба сказати, що експеримент впровадження елементів пробації в діяльність кримінально-виконавчої інспекції мав ряд позитивних моментів і труднощів, з якими зіткнулися учасники проекту. До позитивних моментів можна віднести те, що за час експерименту було підготовлено більше п'ятдесяти досудових звітів і частина з них була прийнята суддями до уваги під час винесення рішень. Крім того, інспектори мали можливість знайомитися зі своїми майбутніми підопічними ще до суду, що полегшувало подальшу роботу з ними. Учасники експерименту також назвали такі труднощі: обмеження у часі для підготовки досудових звітів, недостатнє матеріально-технічне забезпечення діяльності за проектом, деколи ігнорування суддями досудових звітів.

Аналіз досвіду також показав досить незначні досягнення щодо взаємодії між пробацією та програмами відновного правосуддя. Тільки один підрозділ кримінально-виконавчої інспекції тісно співпрацював з медіаторами, однак їхня співпраця не передбачала поєднання елементів пробації та програм відновного правосуддя – інспектора надавали медіаторам інформацію про справи, де можна провести медіацію. Також з'ясувалося, що інспектори не бачать потреби співпрацювати з медіаторами на етапі підготовки досудового звіту, хоча в Україні є позитивний приклад такої співпраці в Харкові.

Усі учасники дослідження погодилися, що метою служби пробації має стати реабілітація правопорушників та попередження скоєння ними повторних злочинів. Однак, наразі не існує однозначної думки стосовно того, чи має служба пробації надавати увесь спектр послуг самостійно, чи має тільки координувати процес реабілітації правопорушника, допомагаючи йому отримати послуги в інших агенціях – кожна з цих альтернатив має свої переваги та недоліки. Також не існує консенсусу стосовного філософського підґрунтя функціонування служби пробації: частина стверджує, що служба має опікуватися усіма видами покарань, не пов'язаними із позбавленням волі; інші зазначають, що пробація має стати альтернативою покарання.

Взаємодія між пробацією та програмами відновного правосуддя, на думку учасників дослідження, має великі перспективи і потребує подальшого розвитку. Перш за все, такі програми є додатковим механізмом, який допомагає офіцеру пробації більш якісно працювати з правопорушником – це стосується і розробки плану реабілітації, і мотивування правопорушника до прийняття відповідальності, і усвідомлення ним потреби змінювати свою поведінку тощо. Окрім того, медіатори, напевно,

дуже зацікавлені у активізації ролі інспекторів, а в майбутньому – офіцерів пробації, у процесі надання інформації та мотивування правопорушників до участі в програмах відновного правосуддя. Адже унаслідок такої роботи довіра до програм відновного правосуддя зростатиме. Також важливим є те, що офіцер пробації може мотивувати правопорушника до участі в програмах відновного правосуддя, натомість медіатор, як особа нейтральна, цього робити не може. І ще один важливий момент: після участі в програмі у правопорушника виникає потреба мати підтримку для виконання зобов'язань, а потерпілий часто прагне, щоб за виконанням угоди слідувала офіційна структура – ці потреби може задовольнити служба пробації.

Таким чином, очевидною є потреба і надалі розвивати службу пробації в Україні та розробляти дієвий механізм її взаємодії з програмами відновного правосуддя.

ДОДАТКИ

Додаток 1

проект

ДЕРЖАВНИЙ ДЕПАРТАМЕНТ УКРАЇНИ З ПИТАНЬ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ

НАКАЗ

_____ 2006 р.

м. Київ

№ _____

*Про затвердження Типового положення про проведення експерименту
щодо впровадження елементів пробації у діяльність
кримінально-виконавчої інспекції*

З метою приведення практики виконання кримінальних покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, до європейських стандартів, відпрацювання прогресивних форм і методів роботи із засудженими до альтернативних покарань, створення умов для реорганізації кримінально-виконавчої інспекції у службу пробації,

НАКАЗУЮ:

1. Затвердити Типове положення про проведення експерименту щодо впровадження елементів пробації у діяльність кримінально-виконавчої інспекції (далі – типове положення), що додається.

2. Провести на базі Феодосійського міського підрозділу кримінально-виконавчої інспекції управління Департаменту в Автономній Республіці Крим, Івано-Франківського міського підрозділу кримінально-виконавчої інспекції управління Департаменту в Івано-Франківській області, Шевченківського районного підрозділу кримінально-виконавчої інспекції м. Києва та Білоцерківського міського підрозділу кримінально-

виконавчої інспекції управління Департаменту у м. Києві та Київській області, Дергачівського районного підрозділу кримінально-виконавчої інспекції управління Департаменту в Харківській області, Чернігівського міського підрозділу кримінально-виконавчої інспекції управління Департаменту у Чернігівській області, Шевченківського районного підрозділу кримінально-виконавчої інспекції м. Чернівців відділу Департаменту у Чернівецькій області, Балаклійського, Гагаринського, Ленінського та Нахімовського районних підрозділів кримінально-виконавчої інспекції відділу кримінально-виконавчої інспекції Департаменту у м. Севастополі експеримент з впровадження елементів пробації.

3. Управлінню кадрів спільно з управлінням кримінально-виконавчої інспекції і управлінням економіки та оплати праці Департаменту підготувати зміни до відповідних типових штатів та штатних нормативів Державної кримінально-виконавчої інспекції України.

4. Начальникам територіальних органів управління Департаменту в Автономній Республіці Крим, Івано-Франківській, Харківській, Чернігівській, Чернівецькій областях, м. Києві та Київській області, відділу кримінально-виконавчої інспекції Департаменту у м. Севастополі:

4.1. Створити необхідні умови для роботи персоналу експериментальних підрозділів кримінально-виконавчої інспекції.

4.2. Провести спільні наради з керівництвом органів внутрішніх справ, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, закладів (установ) освіти, представниками інших зацікавлених міністерств і відомств, громадських організацій з метою забезпечення взаємодії під час проведення експерименту.

4.3. На підставі Типового положення розробити та затвердити Положення про проведення експерименту щодо впровадження елементів пробації у діяльність підрозділу кримінально-виконавчої інспекції територіального органу управління Департаменту та функціональні обов'язки працівників експериментального підрозділу кримінально-виконавчої інспекції.

5. Встановити термін дії експерименту - два роки.

6. Звіт про результати експерименту направляти до 5 числа місяця наступного кварталу до управління кримінально-виконавчої інспекції Департаменту.

7. Контроль за виконанням цього наказу покласти на заступника Голови Департаменту Н.Г. Калашник.

Голова В.В. Коцинець

ЗАТВЕРДЖЕНО
Наказ Державного департаменту
України з питань виконання покарань
_____ 2006 р. № _____

ТИПОВЕ ПОЛОЖЕННЯ

**про проведення експерименту щодо впровадження
елементів пробації у діяльність
кримінально-виконавчої інспекції
(проект)**

1. Загальні положення.

1.1. Пробація – соціально-правовий інститут у зарубіжних країнах, який є засобом покарання, що полягає в передачі особи, визнаної судом винною у скоєнні злочину, без застосування до неї санкції у виді позбавлення волі під нагляд спеціальної служби на термін та на умовах, визначених судом, порушення яких веде до позбавлення волі. Це комплекс зусиль та засобів, спрямованих на ресоціалізацію засуджених.

Пробація – нагляд за клієнтом пробації та корекція його соціальної поведінки з метою попередження повторного скоєння злочину.

1.2. Елементи пробації – форми і методи роботи із засудженими, які використовуються у європейських країнах в процесі виконання покарань, альтернативних позбавленню волі:

1.2.1. Організація соціально-психологічної роботи із засудженими, які перебувають на обліку кримінально-виконавчої інспекції.

1.2.2. Підготовка засуджених, які відбувають покарання у виді обмеження або позбавлення волі, до застосування заохочувальних норм законодавства у виді умовно-дострокового звільнення та заміни невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням.

1.2.3. Сприяння особам, умовно-достроково звільненим від відбування покарання, у їх соціальній адаптації, вирішенні питань трудового та побутового влаштування.

1.2.4. Організація індивідуально-профілактичної роботи із особами, умовно-достроково звільненими від відбування покарання.

1.2.5. Залучення до процесу ресоціалізації засуджених органів місцевого самоврядування, державних, громадських організацій та громадських інспекторів (волонтерів).

1.3. Головною метою експерименту є відпрацювання національної моделі служби пробації.

1.4. Експеримент щодо впровадження елементів пробації у діяльність кримінально-виконавчої інспекції має завдання:

1.4.1. Відпрацювати прогресивні форми і методи роботи із засудженими в процесі виконання покарань, альтернативних позбавленню волі.

1.4.2. Популяризувати у суспільстві ідею створення в Україні служби пробації, як інституції, чия діяльність спрямована на зміцнення внутрішньої безпеки держави якісно новими методами.

1.4.3. Підвищити значущість компоненту соціально-психологічної роботи із засудженими до альтернативних покарань, як важливого фактору спонукання їх до законослухняного життя та профілактики рецидивної злочинності.

1.4.4. Відпрацювати систему взаємодії між кримінально-виконавчою інспекцією, органами місцевого самоврядування, органами виконавчої влади, державними і громадськими організаціями в процесі ресоціалізації засуджених до альтернативних покарань та соціальної адаптації осіб, умовно-дostroково звільнених від відбування покарання.

1.4.5. Створити підґрунтя для здійснення кримінально-виконавчою інспекцією функції обліку осіб, умовно-дostroково звільнених від відбування покарання, та здійснення контролю за їх поведінкою, відповідно до пункту 4 Прикінцевих положень Кримінально-виконавчого кодексу України.

1.4.6. Спільно із зацікавленими державними органами та громадськими організаціями розробити в процесі реалізації експерименту проекти законодавчих та нормативних документів щодо створення служби пробації.

1.4.7. Створити на базі експериментальних підрозділів кримінально-виконавчої інспекції тренінгові площадки для практичного навчання працівників інспекції формам і методам роботи служби пробації.

1.5. Під час проведення експерименту зберігається порядок виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та здійснення контролю щодо осіб засуджених до таких покарань, передбачений спільним наказом Державного департаменту України з питань виконання покарань та Міністерства внутрішніх справ України від 19 грудня 2003 року №270/1560.

1.6. Працівники експериментального підрозділу кримінально-виконавчої інспекції, які виконують функції, передбачені Типовим поло-

женням, щомісяця доповідають рапортом про виконану роботу своєму безпосередньому начальнику.

1.7. Функції, передбачені цім Типовим положенням за рішенням керівництва територіального органу управління Державного департаменту України з питань виконання покарань, можуть доповнюватися іншими функціями, які відповідають головній меті експерименту – відпрацюванню національної моделі служби пробації.

2. Виконання судових рішень та організація соціально-психологічної роботи з неповнолітніми, які перебувають на обліку кримінально-виконавчої інспекції.

2.1. Виконання судових рішень стосовно засуджених неповнолітніх та ведення їх особових справ.

2.2. Ведення обліку криміногенного та соціально-демографічного складу засуджених неповнолітніх, а також неповнолітніх, умовно-достроково звільнених від відбування покарання у виді позбавлення волі.

2.3. Після взяття на облік інспекції роз'яснення неповнолітнім порядку та умов відбування покарання у присутності батьків або особи, яка їх замінює.

2.4. Здійснення особистого прийому неповнолітніх, роз'яснення прав та обов'язків, надання допомоги у захисті законних прав та інтересів.

2.5. Проведення первинної психологічної діагностики, вивчення особистості неповнолітніх, соціального оточення, встановлення умов та причин їх асоціальної поведінки.

2.6. Складання та ведення індивідуальних програм ресоціалізації засуджених неповнолітніх (щодо засуджених до виправних робіт, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням) (додаток 1).

2.7. Ведення інформаційних карток на неповнолітніх осіб, засуджених до громадських робіт, та карток обліку осіб, умовно-достроково звільнених від відбування покарання (додатки 2, 3).

2.8. Спостереження за особистістю неповнолітнього, аналіз змін у поведінці та виконання заходів, передбачених індивідуальною програмою ресоціалізації.

2.9. Спільна з кримінальною міліцією у справах неповнолітніх щомісячна перевірка за місцем проживання неповнолітніх.

2.10. Регулярне, не менше двох разів на місяць, проведення індивідуальних бесід з неповнолітніми.

2.11. Сприяння неповнолітнім у набутті повної загальної середньої або професійно-технічної освіти, отриманні робочої спеціальності.

2.12. Забезпечення нагляду за поведінкою неповнолітніх, контролю за їх відношенням до навчання та праці.

2.13. Спільно з громадськими вихователями проведення соціально-виховної роботи з умовно-дostroково звільненими неповнолітніми та забезпечення контролю за їх ставленням до праці, навчанням і поведінкою в побуті.

2.14. Здійснення заходів щодо організації індивідуального шефства над неповнолітніми (якщо є відповідне рішення суду).

2.15. Проведення роз'яснювальної роботи з батьками неповнолітніх.

2.16. Складання характеристик на неповнолітніх для розгляду питань щодо умовно-дostroкового звільнення від відбування покарання, застосування амністії або помилування та в інших необхідних випадках.

2.17. Застосування до засуджених неповнолітніх заходів заохочення і стягнення.

2.18. Взаємодія та підтримання постійних контактів з:

2.18.1. Територіальним органом внутрішніх справ, насамперед, кримінальною міліцією у справах неповнолітніх.

2.18.2. Службою у справах неповнолітніх при міській та районних держадміністраціях.

2.18.3. Територіальним центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

2.18.4. Територіальним органом освіти і науки.

2.18.5. Територіальним органом праці та соціального захисту, насамперед, центром зайнятості населення та підрозділом з питань бездомних громадян та осіб, звільнених з місць позбавлення волі.

2.18.6. Територіальним органом охорони здоров'я.

2.18.7. Педагогічним персоналом навчального закладу, де навчається неповнолітній.

2.18.8. Власником підприємства, установи, організації, де працює неповнолітній.

2.19. Своєчасне надання відповідним державним органам інформації, яка має значення для процесу ресоціалізації неповнолітніх та їх безпеки.

2.20. Сприяння неповнолітнім у проходженні курсу лікування, участі в психокорекційних та психотерапевтичних програмах.

2.21. Сприяння відновленню та підтримці неповнолітніми соціально корисних зв'язків, залучення до цієї роботи їх родичів, представників

громадських та релігійних організацій, які зареєстровані у встановленому законом порядку.

2.22. Проведення спільно з державними та громадськими організаціями заходів, спрямованих на моральне, правове, трудове, естетичне, санітарно-гігієнічне та інші види виховання неповнолітніх.

2.23. Сприяння організації корисного дозвілля неповнолітніх із залученням молодіжних організацій, художніх колективів, представників творчої інтелігенції, відомих людей.

2.24. Аналіз інформації про стан рецидивної злочинності серед неповнолітніх.

3. Організація психологічної роботи з особами, які перебувають на обліку кримінально-виконавчої інспекції.

3.1. Надання психологічної допомоги засудженим та особам, які перебувають на обліку кримінально-виконавчої інспекції (далі – засуджені).

3.2. Розробка та реалізація спільно з працівниками центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, закладів (установ) освіти програм психокорекційного і педагогічного впливу на засуджених з урахуванням їх індивідуальних особливостей та ступеня соціально-педагогічної занедбаності.

3.3. Підвищення психологічної компетентності персоналу кримінально-виконавчої інспекції, навчання формам та методам психологічного вивчення засуджених, а також прийомам психолого-педагогічної корекції.

3.4. Узагальнення та впровадження в практику роботи кримінально-виконавчої інспекції сучасних методів психолого-педагогічного впливу на засуджених.

3.5. Вивчення і узагальнення особистісних характеристик засуджених, спрямованих на визначення індивідуально-психологічних особливостей поведінки, виявлення серед засуджених групи «ризик» (осіб, які мають психічні відхилення, схильних до проявів зовнішньої або внутрішньої агресії, створення конфліктних ситуацій та інше).

3.6. Оцінка перспектив розвитку особистості засудженого, прогнозування можливої поведінки на основі виявлених особистісних, характерологічних якостей та наявної соціально-психологічної обстановки.

3.7. Надання рекомендацій персоналу кримінально-виконавчої інспекції щодо роботи з окремими засудженими.

3.8. Поширення психологічних знань серед персоналу кримінально-виконавчої інспекції та засуджених, підвищення рівня їх психологічної культури.

3.9. Дотримання принципу конфіденційності в роботі з метою запобігання нанесення моральної та психологічної шкоди засудженим.

3.10. Відображення результатів спостережень та психологічної роботи із засудженими в індивідуальних програмах ресоціалізації, інформаційних картках, картках обліку та журналі обліку психологічної роботи (додаток 4).

4. Організація підготовки засуджених, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі, до застосування заохочувальних норм законодавства у виді умовно-дострокового звільнення та заміни невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням, сприяння соціальній адаптації умовно-достроково звільнених, вирішенню питань їх трудового та побутового влаштування.

4.1. Підтримання постійних робочих контактів з адміністрацією установи виконання покарань.

4.2. Відвідування установи виконання покарань з метою вивчення особових справ засуджених, отримання характеризуючої інформації та проведення ознайомчих бесід із засудженими, до яких можливе застосування заохочувальних норм законодавства у виді умовно-дострокового звільнення та заміни невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням (статті 56 та 57 Кримінального кодексу України).

4.3. Роз'яснення засудженим порядку та умов відбування покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та здійснення контролю за поведінкою осіб, умовно-достроково звільнених від відбування покарання.

4.4. Надання допомоги персоналу соціально-психологічної служби установи виконання покарань у проведенні соціально-виховної роботи із засудженими, до яких можливе застосування заохочувальних норм законодавства.

4.5. Взаємодія з персоналом установи виконання покарань, насамперед з:

4.5.1. Начальником відділення соціально-психологічної служби – з питань вивчення засудженого, встановлення ступеню криміногенної спрямованості особистості, ризику скоєння повторного злочину, необхідності надання засудженому допомоги у набутті після звільнення повної загальної середньої або професійно-технічної освіти.

4.5.2. Старшим інспектором з питань підготовки засуджених до звільнення – з питань встановлення осіб, які потребують допомоги у со-

ціальній адаптації, вирішенні питань трудового та побутового влаштування після застосування заохочувальних норм законодавства.

4.5.3. Психологом – з питань встановлення осіб, які після звільнення потребують надання психологічної допомоги, залучення до корекційних програм.

4.5.4. Медичним працівником – з питань встановлення осіб, які хворіють на небезпечні захворювання, мають психічні відхилення, потребують після звільнення спеціалізованої медичної допомоги.

4.6. Взаємодія та підтримання постійних контактів з:

4.6.1. Спостережною комісією при виконавчому комітеті міської (за виключенням міста районного значення) ради аби при місцевій держадміністрації.

4.6.2. Територіальним органом праці та соціального захисту, насамперед, центром зайнятості населення та підрозділом з питань бездомних громадян та осіб, звільнених з місць позбавлення волі.

4.6.3. Центрами соціальної адаптації для осіб, звільнених з місць позбавлення волі (різних форм власності) та громадськими організаціями, які опікуються звільненими громадянами.

4.6.4. Територіальним центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

4.6.5. Територіальним органом охорони здоров'я.

4.7. Здійснення взаємодії з іншими органами, установами та організаціями, на які покладається завдання щодо проведення заходів соціального патронажу відповідно до Закону України від 10 липня 2003 року «Про соціальну адаптацію осіб, які відбували покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк».

5. Організація контролю та індивідуально-профілактичної роботи з особами, умовно-достроково звільненими від відбування покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі, протягом невідбутої частини покарання.

5.1. Ведення обліку криміногенного та соціально-демографічного складу осіб, умовно-достроково звільнених від відбування покарання.

5.2. Проведення соціально-виховної роботи та здійснення контролю за поведінкою осіб, звільнених умовно-достроково, з метою закріплення результатів виправлення і ресоціалізації.

5.3. Ведення карток обліку осіб, умовно-достроково звільнених від відбування покарання (додаток 3).

5.4. Відвідання спільно з працівниками органу внутрішніх справ осіб, звільнених умовно-дostroково, за місцем їх проживання.

5.5. Відвідання осіб, звільнених умовно-дostroково, за місцем їх навчання або праці.

5.6. Отримання від органу внутрішніх справ інформації про адміністративні порушення та порушення кримінальної справи відносно особи, звільненої умовно-дostroково.

5.7. Взаємодія та підтримання постійних контактів з:

5.7.1. Територіальним органом внутрішніх справ, насамперед, зі службою дільничних інспекторів міліції.

5.7.2. Громадськими формуваннями з охорони громадського порядку.

5.8. Сприяння спостережним комісіям, громадським організаціям та трудовим колективам у проведенні соціально-виховної роботи та здійсненні громадського контролю за особами, звільненими умовно-дostroково, за місцем роботи або навчання і за місцем проживання цих осіб.

5.9. Внесення пропозицій щодо доцільності надання дозволу на здійснення громадського контролю громадським організаціям, які виявили бажання здійснювати такий контроль за умовно-дostroково звільненими особами.

5.10. Участь у зборах трудового колективу або громадської організації при розгляді питання щодо застосування до умовно-дostroково звільненої особи заходу впливу у виді громадського попередження.

5.11. Порушення спільно з трудовим колективом або громадською організацією клопотання перед органом внутрішніх справ про встановлення за умовно-дostroково звільненою особою адміністративного нагляду у випадку, передбаченого ст. 162 Кримінально-виконавчого кодексу України.

5.12. Аналіз практики застосування до умовно-дostroково звільнених осіб заходу впливу у виді громадського попередження.

5.13. Аналіз інформації про стан дотримання громадського порядку та рецидивної злочинності серед осіб, звільнених умовно-дostroково.

6. Залучення до процесу ресоціалізації засуджених громадських інспекторів (волонтерів).

6.1. Діяльність громадських інспекторів (волонтерів) здійснюється відповідно до Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону».

6.2. Громадським інспектором (волонтером), може бути дієздатний громадянин України не молодше 18 років, здатний за своїми особистими і діловими якостями надавати допомогу працівнику кримінально- вико-

навчій інспекції у здійсненні громадського контролю та проведенні соціально-виховної роботи з особами, які перебувають на обліку кримінально-виконавчої інспекції.

6.3. Підбір громадського інспектора здійснюється працівником кримінально-виконавчої інспекції в індивідуальному порядку, з урахуванням думки та рекомендацій спостережної комісії, органу внутрішніх справ, державних, громадських організацій та трудових колективів.

6.4. Громадський інспектор надає допомогу працівнику кримінально-виконавчої інспекції при виконанні судових рішень у відношенні осіб, засуджених до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, при здійсненні контролю за поведінкою осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, а також осіб, умовно-достроково звільнених від відбування покарання.

6.5. Громадський інспектор здійснює свої функції під керівництвом працівника кримінально-виконавчої інспекції та виконує його доручення.

6.6. Обов'язки громадських інспекторів можуть виконувати громадяни у вільний від роботи час, а також пенсіонери (колишні працівники кримінально-виконавчої інспекції, органів внутрішніх справ, юстиції, прокуратури, військовослужбовці, педагогічні працівники), які проживають в даних населених пунктах та бажають займатися громадською діяльністю.

6.7. Призначення громадського інспектора погоджується зі спостережною комісією та затверджується наказом начальника територіального органу управління Державного департаменту України з питань виконання покарань.

6.8. Громадському інспектору видається посвідчення встановленого зразка (додаток 5).

6.9. Громадський інспектор зобов'язаний:

6.9.1. Дотримуватись Конституції України, чинного законодавства та нормативних актів, що регламентують порядок виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та цього Положення.

6.9.2. Вживати заходи щодо запобігання з боку засуджених випадків невиконання покладених судом обов'язків, порушень громадського порядку і вчинення нових злочинів.

6.9.3. Проводити бесіди із засудженими, їх родичами, а також з особами, які мають позитивний вплив на засуджених.

6.9.4. Підтримувати контакти з працівниками органу внутрішніх справ адміністрацією підприємств, установ і організацій, громадськими організаціями за місцем роботи і проживання засуджених осіб.

6.9.5. Виконувати доручення працівника кримінально-виконавчої інспекції, про що своєчасно його інформувати.

6.9.6. Надавати допомогу працівнику кримінально-виконавчої інспекції у підготовці матеріалів для досудового звіту про підсудних, для розгляду питань щодо умовно-дострокового звільнення засуджених та заміни їм невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням.

6.9.7. Надавати допомогу в організації працевлаштування, навчання, дозвілля та вирішенні побутових питань засуджених.

6.9.8. Проводити перевірки засуджених за місцем роботи та навчання.

6.9.9. Щомісяця доповідати працівнику кримінально-виконавчої інспекції про стан роботи із засудженими.

6.10. Громадський інспектор має право:

6.10.1. Відвідувати підприємства, установи і організації за місцем роботи та навчання засуджених.

6.10.2. Знайомитись з судовими рішеннями, які виконуються підрозділами кримінально-виконавчої інспекції, документами, які характеризують засуджених, а також нормативними актами, що регламентують порядок і умови виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та здійснення контролю за особами, звільненими від відбування покарання з випробуванням.

6.10.3. Спільно з працівниками органу внутрішніх справ проводити перевірки за місцем проживання засуджених.

6.10.4. Клопотати про застосування до засуджених заходів заохочення і стягнення.

6.10.5. Порушувати, відповідно до своєї компетенції, питання перед спостережною комісією та громадською радою при територіальному органі управління Державного департаменту України з питань виконання покарань.

6.10.6. За погодженням з працівником кримінально-виконавчої інспекції вносити пропозиції до відповідних органів державної влади та місцевого самоврядування щодо усунення недоліків у практиці виконанні покарань, не пов'язаних з позбавленням волі.

6.11. Громадські інспектори, які сумлінно виконують свої обов'язки та досягли позитивних результатів у роботі, можуть заохочуватися територіальним органом виконання покарань, органом внутрішніх справ, органом місцевого самоврядування, органом виконавчої влади, громадськими організаціями, керівниками підприємств, установ і організацій.

6.12. Громадські інспектори виконують свої функції на громадських засадах.

Управління кримінально-виконавчої інспекції

РЕКОМЕНДАЦІЇ

щодо підготовки досудового звіту

Організація досудової підготовки матеріалів у відношенні осіб, які вчинили злочини невеликої та середньої тяжкості є важливою складовою забезпечення процесу призначення та виконання кримінальних покарань, що містить у собі основні засади державної політики, забезпечення захисту законних прав і свобод, громадян.

Досудова підготовка матеріалів здійснюється після надходження кримінальної справи до суду на стадії попереднього розгляду справи суддею.

Перед цим працівник кримінально-виконавчої інспекції повинен установити контакт з судом та органом внутрішніх справ з метою своєчасного отримання інформації про направлення кримінальної справи до суду та дозволу на проведення соціального дослідження особистості правопорушника.

Досудова функція передбачає збір об'єктивної та повної інформації про особистість правопорушника, його зв'язки, соціальне становище з метою надання допомоги суду у визначенні найбільш ефективного для даної особи виду покарання (позбавлення волі чи альтернативного покарання) на основі прогнозу подальшої поведінки особи та можливості її ресоціалізації у місцях позбавлення волі чи на волі.

Важливість цієї функції полягає не тільки в тому, що суд має можливість отримати додаткову інформацію про правопорушника, а ще й тому що ця інформація буде використана працівниками кримінально-виконавчої інспекції при розробці програми ресоціалізації правопорушника, якщо судом буде призначено йому альтернативний вид кримінального покарання. У разі призначення підсудному покарання у виді позбавлення волі, ці дані стануть основою програми виховного впливу на нього у місцях позбавлення волі.

Висновки соціального дослідження особистості правопорушника знаходять своє відображення у досудовому звіті, в якому міститься відповідна персональна інформація про правопорушника, аналіз правопорушення, оцінка ризику. У більшості випадків у звіті викладаються пропозиції щодо доцільності засудження правопорушника до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, та пропонується вид покарання (громадські чи виправні роботи та ін.) чи необхідності його ув'язнення.

Етапи соціального дослідження особи правопорушника:

- встановлення попередніх судимостей затриманої особи на основі офіційних даних міліції;
- складання “соціальної характеристики (біографія, умови життя, які сприяли формуванню особистості)” на базі інформації отриманої під час бесід з правопорушником;
- встановлення фізичного та психічного стану правопорушника;
- перевірка та уточнення соціальних відомостей про правопорушника, ставлення його до навчання та праці, до оточуючих, соціальні контакти, тощо.

Таким чином, соціальне дослідження особистості є специфічним видом діяльності кримінологічного та соціально-психологічного характеру, воно не має нічого спільного з процесом пошуку та оцінки доказів, встановлення вини правопорушника, які здійснюють органи дізнання та слідства.

Значне місце у соціальному дослідженні особистості займають різного роду бесіди з правопорушником, його близькими, рідними, колегами, друзями. Тому виконання цієї функції вимагає від працівників кримінально-виконавчої інспекції певних знань у галузі психології та педагогіки. Крім того, працівник кримінально-виконавчої інспекції має володіти певними навичками, які дозволяли б йому долати психологічні бар’єри між ним та правопорушником, встановлювати атмосферу взаєморозуміння, довіри та співробітництва.

З цією метою вироблений ряд рекомендацій з тактики проведення бесід з правопорушником у ході соціального дослідження його особистості. Успіх бесіди багато в чому залежить від того, яке враження складеться у правопорушника про працівника кримінально-виконавчої інспекції. Працівник повинен уміти виражати своє співчуття до невдач правопорушника, залишаючись при цьому людиною, а не тільки дослідником. Він повинен виявляти максимум терпіння і доброзичливості.

Ретельна оцінка особистості включає аналіз останнього злочину, вчиненого правопорушником, перелік його попередніх судимостей та інформацію про обставини його вчинення.

При здійсненні оцінки особистості особливу увагу слід звернути на:

- **ризик** – можливість вчинення повторних правопорушень;
- **проблеми** – що могло спонукати особу до протиправної діяльності;
- **що можна зробити** – для рішення цих проблем і для зменшення шансів на вчинення правопорушень;

- **мотивацію** – бажання правопорушника зробити спробу змінити свою поведінку, використовуючи ті заходи, що здійснюються для нього працівниками кримінально-виконавчої інспекції.

*Розглянемо простий приклад: Існує **ризик** того, що певна особа може вчинити крадіжку, це залежить від її залежності від спиртного – визначена **проблема**. Необхідно з'ясувати, **що може зробити** сам правопорушник, і **що може зробити** працівник кримінально-виконавчої інспекції для розв'язання його проблеми. Однак, якщо у правопорушника відсутня **мотивація**, навряд чи вдасться щось змінити.*

Ризик

Оцінка ризику, це судження, що стосується майбутнього. Інколи кримінологи стверджують, що найкращою ознакою поведінки в майбутньому є поведінка в минулому. Звичайно, що ця справа є більш складною, але, з точки зору статистики, здається справедливим той факт, що чим більше злочинів людина вчинила у минулому, тим більшою є ймовірність того, що вона буде скоювати злочини і в майбутньому.

Оцінюючи ризик, важливо бути конкретним і наведена нижче серія запитань допоможе більш чіткому його визначенню:

- Що може відбутися?
- Який вид злочину зможе вчинити цей правопорушник?
- Чи існує можливість, що хтось постраждає внаслідок вчинення такого злочину?
- Хто конкретно?
- Наскільки тяжким може бути цей злочин?
- Чи може такий злочин бути вчинено незабаром?
- За яких обставин вчинення злочину стане більш або менш ймовірним?
- Чи можливо щось зробити, щоб вплинути на ці обставини?
- Який із вчинків, вчинених правопорушником у минулому, був самим серйозним?
- За яких обставин це відбулося?
- Чи повторюються знову поведінка або обставини, що призводили до негативних вчинків у минулому?
- Чи існували у правопорушника будь-які закономірності (шаблони) поведінки у минулому?
- Що говорить сам правопорушник про свої можливі дії?
- Чи бажає правопорушник, щоб його зупинили?
- Що правопорушник хоче показати своєю поведінкою та словами?

- Яка інформація про правопорушника доступна з інших джерел – звітів, матеріалів справ?

Дуже корисним є можливість пройти через весь цей перелік – самому, разом з колегою або з правопорушником – особливо у справах, що є складними або викликають тривогу.

Слід відзначити, що оцінка ризику – це не одноразовий захід. Результати оцінки слід регулярно переглядати, якщо змінюються обставини.

Деякі з наведених запитань передбачають наявність досить детальної інформації про поведінку правопорушника в минулому. Це питання є важливим, хоча в багатьох ситуаціях досить важко отримати необхідну інформацію.

Проблеми

Недостатньо просто знати про те, що хтось може вчинити злочин. Вам також необхідно знати, що ви можете зробити, щоб така можливість стала менш ймовірною. Кримінологи встановили чітку залежність між правопорушеннями і певними обставинами, що впливають на поведінку людей. Деякі з цих обставин є очевидними і вони добре знайомі будь-якій людині, що працює з правопорушниками.

Наприклад, такі фактори, як:

- *Зловживання алкоголем або наркотиками.*
- *Відсутність роботи.*
- *Відсутність житла.*

Ці фактори можуть бути пов'язані з можливістю вчинення правопорушень. Як тільки вдасться визначити такі проблеми, вони повинні стати основним об'єктом уваги у вашій роботі, хоч тут слід знов зазначити, що проблеми можуть змінюватися і, тому їх необхідно регулярно переглядати.

Що можна зробити

Важливо вирішувати питання *разом* з правопорушниками, а не *замість* них. Багато правопорушників мають дуже занижену самооцінку і їх необхідно заохочувати, щоб вони могли побачити свої сильні сторони та розвивати їх. У багатьох випадках значну підтримку можуть надати друзі правопорушника або члени його сім'ї. Крім того, існують певні ресурси за місцем проживання правопорушника, які можна використовувати при роботі з ним.

Наприклад:

- медичні установи або психологи, що можуть допомогти вирішити проблеми алкогольної або наркотичної залежності;
- організації, що допомагають людям знайти роботу;
- організації, що допомагають людям знайти житло.

Слід зауважити, що працівники кримінально-виконавчої інспекції та інші особи, що здійснюють контроль за виконанням покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, не можуть і не повинні намагатися вирішити проблеми всіх піднаглядних. Кращим підходом буде визначення проблем та прийняття рішення стосовно того, як їх вирішити, а також допомогти правопорушнику одержати доступ до окремих осіб або організацій, які можуть надати йому допомогу. Часто така робота передбачає встановлення тісних зв'язків або переговорів з відповідними організаціями.

Іноді, при роботі над одною проблемою, з'ясується, що у правопорушника існують інші, не менш значні проблеми. *Наприклад, якщо людина не вміє читати та писати, їй буде важко знайти роботу.* Це означає, що необхідно вирішити проблему неписьменності перед тим, як почати шукати для неї роботу.

Важливим принципом роботи з правопорушниками є надання їм таких самих можливостей, як і іншим людям. Ні в якому разі не менших – оскільки, як громадяни, вони мають право доступу до будь-яких ресурсів, які доступні решті громади, але ні в якому разі не більших – оскільки надання правопорушникам переваг буде несправедливим і викличе невдоволення в суспільстві.

Мотивація

У багатьох країнах система кримінального судочинства виходить з припущення, що страх покарання надасть правопорушникам необхідну мотивацію до змін. Якби таке припущення було справедливим, то місця позбавлення волі були б майже порожніми. При роботі з правопорушниками в громадах, слід звертати більше уваги на складні питання мотивації.

Вкрай необхідною є спроба отримати згоду правопорушника до співробітництва. Якщо цього не вдасться домогтися, а правопорушник просто знаходиться під наглядом проти своєї волі та не приймає активної і добровільної участі в роботі, будь-які зміни будуть малоімовірними. Якщо ми бажаємо, щоб правопорушники не просто на вимогу працівника кримінально-виконавчої інспекції з'являлися в його кабінеті, то нам буде необхідно знайти такі методи роботи з правопорушниками, що будуть справедливими, відкритими та змістовними.

Правопорушники не бажають співпрацювати з різних причин.

Наприклад:

- вони не вважають, що їм необхідно змінитися.
- вони не вірять, що зможуть змінитися, а в цьому випадку немає сенсу і намагатися.
- вони не можуть побачити зв'язку між протиправною діяльністю та іншими аспектами своєї поведінки - наприклад, зв'язку між пияцтвом та крадіжками.

Якщо ви хочете, щоб люди співпрацювали з вами, вам також потрібно знати, чому вони не бажають співпрацювати.

Оцінка включає вивчення *ризиків, проблем та можливостей їх вирішення* з метою зменшення ймовірності протиправної поведінки правопорушників. Слід також приділити увагу комплексним та складним питанням мотивації. Зазначені принципи є основою формування будь-якого процесу оцінки.

Аналіз усіх вищенаведених даних дозволяє визначити, наскільки ймовірним є вчинення цим правопорушником нових злочинів, а також заходи, яких необхідно вжити для зниження ймовірності повторних злочинів.

Результати оцінки можна використовувати різними способами, зокрема для:

- надання судам звітів, які можуть допомогти суддям у процесі прийняття рішення про міру покарання (слід зазначити, що попередження подальших злочинів є тільки одним з факторів, що береться до уваги суддею);
- оцінки особистості правопорушника перед початком періоду нагляду.

Оцінка особистості є основою роботи з правопорушником протягом періоду нагляду. Слід зробити ще декілька зауважень щодо оцінки особистості правопорушників.

Ще одним моментом, на який слід звернути увагу, є оцінка ймовірності повторної злочинності.

Соціальне дослідження особистості завершується написанням попереднього соціального досудового звіту, мета якого полягає у відповіді на запитання: **“Чи зможе нагляд у суспільстві допомогти злочинцю в його виправленні та чи буде його звільнення під нагляд кримінально-виконавчої інспекції безпечним для суспільства?”**

У досудовому звіті необхідно дати відповіді на наступні основні питання:

1. Чи є правопорушник небезпечним для суспільства?

2. Чи допоможе виправленню правопорушника обмеження чи позбавлення волі?
3. Чи виграє у підсумку суспільство, якщо правопорушнику буде призначено альтернативне покарання?
4. Чи виграє від цього сам правопорушник?

Вимоги до досудового звіту:

1. Підготовлений кримінально-виконавчою інспекцією досудовий звіт повинен допомогти суду винести правильний вирок.
2. Сприяти працівнику кримінально-виконавчої інспекції у його роботі з ресоціалізації правопорушника.
3. Повинен служити джерелом інформації для системного аналізу та наукового дослідження.

Таким чином, досудовий звіт зосереджує увагу на особистості правопорушника, його проблемах та потребах, розкриває фактори, що обумовили вчинення ним даного злочину та його поведінку в цілому, пропонує можливі варіанти програми його перевиховання.

У досудовому звіті подаються відомості про:

- вчинений злочин;
- історію протиправної поведінки правопорушника (якщо така є);
- ставлення жертви до правопорушника та вчиненого діяння;
- детальна біографія правопорушника;
- результати медичного характеру;
- дані про сім'ю та друзів;
- аналіз ситуації в даному населеному пункті та ставлення його мешканців до вчиненого злочину.

Досудовий звіт закінчується рекомендацією суду щодо можливого призначення покарання, проте вона не повинна тиснути на суд, який вільний у виборі рішення: позбавлення волі чи альтернативне покарання.

У рамках виконання досудової функції бажано було б працівнику кримінально-виконавчої інспекції бути присутнім на засіданні суду, надавати роз'яснення стосовно змісту соціального досудового звіту. Він підтверджує зроблені у досудовому звіті висновки і фактично бере на себе відповідальність за підсудного у випадку призначення останньому альтернативного покарання.

Разом з написанням досудового звіту на правопорушника заповнюється **форма оцінки особистості правопорушника**.

Ретельно розроблена форма оцінки є найважливішою частиною для роботи з правопорушниками. Така форма оцінки дозволяє систематично

ставити піднаглядним належні питання, окреслює чіткі завдання і напрямки нагляду та дозволяє здійснювати моніторинг досягнутого прогресу. Форма оцінки є незамінною відправною точкою для спільної роботи з правопорушником, спрямованої на визначення плану дій в період здійснення нагляду.

Форма оцінки особистості правопорушника

Форма оцінки особистості правопорушника призначена для того, щоб допомогти працівнику кримінально-виконавчої інспекції здійснювати всебічну та структуровану оцінку тих аспектів життя правопорушника, зміна яких може знадобитися для того, щоб уникнути вчинення ним або нею нових правопорушень. При роботі з правопорушниками така форма не може замінити професійного досвіду, навичок або судження, але її призначення - допомогти працівникам кримінально-виконавчої інспекції, що здійснюють нагляд, послідовно застосовувати свої професійні навички з тим, щоб забезпечити проведення відповідної роботи з правопорушником, сфокусованої на причинах його протиправної діяльності. Поділившись висновками, викладеними у формі оцінки особистості, із самим правопорушником, працівник кримінально-виконавчої інспекції зможе разом з ним визначити план роботи, що базуватиметься на вирішенні спільно визначених проблем і, таким чином, розпочати процес зміни його поведінки.

На додаток варто зауважити, що інформацію, що вноситься у форму оцінки, можна узагальнити та використовувати для одержання статистичних даних про правопорушників, які знаходяться під наглядом. У цій формі також будуть відмічатися та вивчатися зміни особистих обставин та поведінки правопорушників для того, щоб можна було оцінити, чи призводить здійснюваний нагляд до будь-яких змін у їх житті.

Заповнення форми оцінки: в ідеальному випадку перші дві частини форми слід заповнювати під час першої співбесіди з правопорушником, проте це не означає, що працівник кримінально-виконавчої інспекції просто повинен механічно заповнювати усі розділи форми, як у звичайній анкеті. Досвідчені працівники вже заздалегідь мають у своєму розпорядженні власні перевірені методи одержання інформації від правопорушників, і вони з легкістю можуть включити заповнення форми у свою звичайну практику роботи. Менш досвідчені працівники переконуються у тому, що вони досягнуть значно кращих результатів, якщо зможуть спонукати правопорушника вільно розповісти про вчинений злочин та про свої особисті обставини ще до початку заповнення форми. У ході цієї роботи може бути потрібно провести декілька співбесід з правопорушником.

ЧАСТИНА ПЕРША

У форму необхідно занести основні дані про правопорушника. До форми заносяться дані навіть, якщо така інформація вже відома з інших документів.

Подробиці вчиненого злочину: крім опису того, *що саме* вчинив правопорушник, необхідно також у стислій формі описати, за яких обставин було вчинено злочин.

Слід розглянути відповіді на такі запитання:

- Чи діяв правопорушник один або в групі з іншими особами?
- Чи був злочин запланованим?
- Чи під час вчинення злочину застосовувалася зброя?
- Чи було злочин вчинено під впливом наркотиків або алкоголю?
- Чи був правопорушник знайомий з потерпілим?
- Чи був цей злочин першим, або ж правопорушник вже скоював подібні злочини у минулому?
- Чи збігається розповідь правопорушника про вчинений ним злочин з версією, представленою обвинуваченням?

Перелік попередніх судимостей: ці дані необхідні для оцінки ймовірності вчинення правопорушником подальших злочинів. Така інформація також допоможе встановити, чи не вчинював правопорушник подібних злочинів у минулому. Слід поставити такі ж самі запитання про минулі злочини, як і про теперішній. Чи існує будь-який шаблон, згідно з яким відбувалися злочини?

Наприклад, чи усі злочини були вчинені правопорушником під впливом алкоголю, або вони відбувалися через те, що він був не в змозі контролювати спалахи гніву.

ЧАСТИНА ДРУГА

У цьому розділі працівнику кримінально-виконавчої інспекції, що здійснює підготовку досудового звіту, слід визначити такі елементи життя та особистості правопорушника, що можуть створювати проблеми (як для самого правопорушника, так і для інших осіб), а особливо ті проблеми, що призвели до вчинення ним злочину. По кожному з таких елементів працівнику кримінально-виконавчої інспекції слід визначити відсутність проблеми, наявність певної проблеми або серйозної проблеми, закреслюючи відповідний квадрат форми. Після цього необхідно дати пояснення природи проблеми в прямокутнику для внесення тексту, розташованому нижче на сторінці. Працівнику кримінально-виконавчої ін-

спекції також необхідно зазначити, чи погоджується правопорушник з його оцінкою.

Наприклад, на думку працівника кримінально-виконавчої інспекції, у правопорушника існує серйозна проблема зловживання алкоголем, але сам правопорушник вважає, що в цьому питанні у нього не існує жодних проблем.

Якщо така розбіжність існує, необхідно відзначити цей факт у прямокутнику для внесення тексту.

У процесі прийняття рішення щодо наявності у правопорушника проблем у тій або іншій сфері, працівнику кримінально-виконавчої інспекції зможуть допомогти відповіді на такі запитання (це не означає, що працівнику кримінально-виконавчої інспекції необхідно буде ставити всі нижченаведені запитання, це скоріше запитання, які йому слід використовувати, зважаючи на те, про що вже розповів йому правопорушник):

Освіта:

- *Чи правопорушник регулярно відвідував школу?*
- *Чи вмів він читати, писати та робити прості арифметичні дії?*
- *Чи має він середню або вищу освіту?*
- *Чи володіє він будь-якими професійними навичками або кваліфікацією, що пов'язані з його працевлаштуванням?*
- *Чи має він достатній рівень освіти та підготовки для того, щоб знайти прийнятну роботу?*

Працевлаштування:

- *Чи працює правопорушник?*
- *Чи володіє він достатніми навичками для пошуку роботи?*
- *Чи працював він регулярно протягом двох останніх років?*
- *Чи звільняли його будь-коли із роботи, і якщо так, то з яких причин?*
- *Чи бажає він працювати?*
- *Якщо у нього є робота, чи задоволений він нею, або хотів би робити щось інше?*

Житло:

- *Чи є у правопорушника будь-яке місце проживання?*
- *Якщо так, чи є це місце постійним або тимчасовим?*
- *Чи задоволений він тим місцем, де мешкає?*
- *Чи задоволені спільним проживанням з правопорушником члени його сім'ї?*
- *Чи мешкає він разом з іншими правопорушниками?*

Матеріальне становище:

- Чи має правопорушник достатньо засобів до існування?
- Чи залежить він матеріально від своєї сім'ї або друзів?
- Чи утримує він свою сім'ю? Чи витрачає він гроші розумно?
- Чи є у нього борги?
- Чи грає він в азартні ігри?

Здатність правопорушника контролювати свою поведінку:

- Чи легко правопорушник виходить із себе?
- Чи виявляє він ворожість до окремих осіб або груп осіб?
- Чи скоював він будь-які злочини, пов'язані з насильством або погрозами?
- Якою є реакція правопорушника в тих випадках, коли інші люди не погоджуються з ним?
- Чи спроможний він висловлювати свою точку зору без прояву агресивності?
- Чи є правопорушник занадто боязким, щоб висловити свою точку зору?
- Яка є його реакція в тих випадках, коли йому не вдається отримати те, що він бажає?

Здатність правопорушника вирішувати проблеми:

- Чи здатний правопорушник мислити чітко та раціонально?
- Чи є він імпульсивним?
- Чи отримує він уроки зі свого минулого, або повторює свої помилки?
- Якщо правопорушник зіштовхується з проблемою, чи розглядає він різноманітні шляхи її вирішення або починає робити перше-ліпше, що приходить йому до розуму?
- Чи може він передбачати наслідки своїх дій?
- Якщо правопорушник визначає для себе різноманітні засоби вирішення проблем, то чи здатний він здійснювати свої рішення на практиці, або ж легко здається або відступає перед перешкодами?
- Чи впливають емоції на можливості правопорушника діяти по-іншому?

Психічний стан правопорушника:

- Чи є правопорушник психічно недієздатним?
- Чи страждає він від будь-якого психічного розладу або хвороби?
- Чи знаходиться він у стані депресії або нервового збудження?
- Чи стан правопорушника будь-коли оцінювався психіатром або психологом?

Стан здоров'я правопорушника:

- Чи страждає правопорушник від будь-яких фізичних розладів (інвалідності), що не дозволяють йому вести нормальний спосіб життя?
- Чи є він хворим на будь-яке хронічне захворювання, що не дозволяє йому вести нормальний спосіб життя?

Проблеми, пов'язані із злочинним оточенням правопорушника:

- Чи проводить правопорушник багато часу з іншими правопорушниками?
- Чи більшість його друзів також є правопорушниками?
- Чи є правопорушники серед членів його сім'ї?
- Чи легко він піддається впливу злочинного оточення?
- Чи скоює він злочини сам або разом з іншими особами?

Стосунки (з членами сім'ї, партнером, тощо):

- Чи було в правопорушника нормальне, стабільне дитинство?
- Чи добре поводитися з ним батьки?
- Чи має він добрі стосунки з членами своєї сім'ї?
- Чи правопорушник є ізольованим від інших членів сім'ї?
- Чи має він гарні стосунки зі своєю дружиною або партнером (з будь-якою особою, яку він обрав для спільного проживання)?
- Чи є він гарним батьком?
- Чи застосовує він насильство по відношенню до особи, з якою мешкає, або до своїх дітей?
- Чи сам правопорушник страждає від насильства з боку свого партнера або сім'ї? (звичайно, таке запитання більш доречно по відношенню до жінок-правопорушників).

Залежність від алкоголю:

- Яку кількість алкоголю звичайно вживає правопорушник?
- Чи напивається він до втрати свідомості?
- Чи н'є правопорушник так багато, що це не дозволяє йому вести нормальний спосіб життя?
- Чи впливає алкоголь на стан його здоров'я?
- Чи стає правопорушник агресивним під впливом алкоголю?
- Чи скоює він злочини для того, щоб дістати гроші на випивку?
- Чи скоює він злочини, тільки знаходячись у нетверезому стані?

Залежність від наркотиків:

- Чи вживає правопорушник наркотики або інші речовини, заборонені до вжитку?
- Які конкретно?

- Чи вживав правопорушник будь-коли в минулому наркотики або інші речовини, заборонені до вжитку?
- Чи існує у правопорушника залежність від будь-якого наркотику?
- Чи робив будь-коли правопорушник собі самому ін'єкції наркотичних речовин?
- Чи зловживав він будь-коли ліками, прописаними лікарем (перевищував встановлену дозу або вживав ліки одночасно з алкоголем)?
- Чи вживає правопорушник наркотики або інші речовини, заборонені до вжитку, в комбінації з алкоголем або звичайними ліками, прописаними лікарем?
- Чи викликало вживання наркотиків правопорушником проблеми для його здоров'я (як фізичного, так і психічного)?
- Чи скоює він злочини для того, щоб дістати гроші на наркотики?
- Чи скоює він злочини, тільки знаходячись під впливом наркотиків?

Будь-які інші проблеми: використовуйте цей прямокутник для внесення тексту для того, щоб відзначити будь-яку іншу проблему, яку необхідно розв'язати в процесі роботи з правопорушником. Наприклад, йому може знадобитися допомога у відновленні документів, що засвідчують його особу.

Які з перерахованих вище проблем безпосередньо пов'язані з злочинною поведінкою правопорушника?

Це не обов'язково найбільші проблеми. Наприклад, якщо правопорушнику немає де жити, то це велика проблема. Проте, якщо на момент вчинення злочину, правопорушник мав стабільне житло, а бездомним став тільки після злочину, проблема відсутності житла, можливо, не є безпосередньо пов'язаною з його злочинною поведінкою. Відповідно до загального правила, більш ефективною є робота саме над тими проблемами, що безпосередньо пов'язані зі злочинною поведінкою правопорушника. Проте, в зазначеному прикладі, насамперед необхідно буде допомогти правопорушнику знайти якесь житло перед тим, як проводити з ним подальшу роботу.

Чи існує у правопорушника мотивація до вирішення цих проблем?

Правопорушники звичайно говорять вам про те, що вони хочуть змінитися, особливо в той час, доки спогади про перебування під слідством ще свіжі в їхній пам'яті. Проте, після того, як спогади про перебування під слідством слабшають, правопорушник перестає бачити необхідність змін, особливо якщо його поведінка створює проблеми для інших, а не для нього самого. Мотивація правопорушника буде також залежати від того, чи усвідомить він зв'язок між своїми проблемами та протиправною

діяльністю, а також від того, чи він насправді вірить у можливість зміни своєї поведінки.

Як ставиться правопорушник до вчиненого ним злочину?

Слід спонукати правопорушника якомога детальніше розповісти про вчинений ним злочин.

- Чи приймає він на себе відповідальність за вчинені ним дії або звинувачує інших осіб?
- Чи стверджує він, що у нього не було іншого виходу, оскільки йому були потрібні гроші, або тому, що він був п'яний або знаходився під впливом наркотиків?
- Чи виявляє правопорушник каяття за вчинений злочин, або він просто шкодує, що попався?
- Чи він хоч у будь-якій мірі усвідомлює наслідки вчиненого ним злочину для потерпілого?
- Чи вважає він, що був засуджений справедливо?
- Чи відчуває він озлоблення до суспільства?
- Чи відчуває він озлоблення особисто до вас, як представника правоохоронної системи?

Оцінка ступеню ризику вчинення повторних правопорушень.

Перед тим, як зробити висновки, працівник кримінально виконавчої інспекції має звернути увагу на такі фактори:

1. Судимості та поведінку правопорушника у минулому.
2. Існування у даний час тих самих проблем, що призвели правопорушника до вчинення злочину.
3. Наявність у правопорушника мотивації до зміни своєї поведінки.

При заповненні досудового звіту необхідно дати відповіді на наступні питання:

Подробиці вчиненого правопорушення:

- у чому полягало правопорушення;
- причини, які, на ваш погляд, призвели правопорушника до злочину.

Інформація про вчинене правопорушення збирається як з офіційних джерел так і у ході бесіди з правопорушником та іншими особами.

Перелік попередніх судимостей правопорушника та інформація про відбуті покарання:

- *дата вчинення злочину;*
- *частина та стаття за якою був засуджений;*

- *вид покарання;*
- *строк покарання;*
- *підстави звільнення від покарання (амністія, помилування, по кінцю строку...).*

Інформація про попередні судимості правопорушника та про відбуття покарання можуть бути зібрані тільки на підставі офіційної інформації (органи внутрішніх справ, кримінально-виконавча система ...).

Ставлення жертви до правопорушника та вчиненого діяння:

- *як ставиться потерпілий до правопорушника (вбачив йому потерпілий чи ні, відшкодував заподіяну шкоду чи ні, були знайомі потерпілий з правопорушником раніше чи ні);*
- *як ставиться до вчиненого правопорушення потерпілий (просить потерпілий суворо не карати правопорушника чи навпаки...).*

Інформація збирається на підставі бесід з потерпілим та його оточенням.

Біографія правопорушника:

- *де навчався чи навчається та як характеризується;*
- *де працює чи працював та як характеризується;*
- *де проживає та як характеризується;*
- *де займався у гуртках та як характеризується;*
- *чи приймав участь у громадській діяльності... .*

Інформація збирається на підставі бесід з керівниками та працівниками за місцем роботи чи навчання правопорушника, а також офіційних матеріалів, які надходять від вище названих осіб.

Медичні захворювання:

- *які має захворювання;*
- *як вони могли спонукати до вчинення правопорушення.*

Інформація збирається на підставі офіційних документів, що надходять з медичних закладів, а також у ході бесіди з правопорушником та його оточенням.

Дані про сім'ю та друзів:

- *склад сім'ї;*
- *взаємовідносини у сім'ї;*
- *матеріальний стан сім'ї;*
- *яке коло друзів має;*
- *як характеризують правопорушника члени сім'ї та друзі.*

Інформація збирається на підставі офіційних матеріалів отриманих за місцем проживання правопорушника та у ході бесід з членами сім'ї або оточуючими.

Аналіз ситуації у даному населеному пункті та ставлення його мешканців до вчиненого правопорушення:

- *який резонанс викликало правопорушення?*
- *як ставляться мешканці до правопорушення та до самого правопорушника?*

Інформація збирається на підставі бесід з органами місцевого самоврядування та оточуючими.

Висновок:

Працівник кримінально-виконавчої інспекції при складанні досудового звіту повинен зробити детальний висновок:

- *на скільки правопорушник є небезпечний?*
- *як вплине на виправлення правопорушника ізоляція від суспільства?*
- *які будуть переваги при призначенні покарання, не пов'язаного з позбавленням волі?*
- *чи зможе нагляд у суспільстві допомогти правопорушнику в його виправленні та чи буде його звільнення під нагляд кримінально-виконавчої інспекції безпечним для суспільства?*

Механізм співпраці між БО “Український Центр Порозуміння” і районною кримінально-виконавчою інспекцією щодо організації та впровадження програм примирення потерпілих та правопорушників на етапі підготовки досудового звіту (приклад).

1. Підготовка умов для співпраці.

БО “Український Центр Порозуміння” (надалі Центр) взаємодіє з районною кримінально-виконавчою інспекцією на основі угоди з Державним департаментом України з питань виконання покарань (Угода № 33) про співробітництво щодо виконання проекту “Експеримент з гуманізації кримінального судочинства шляхом підготовки матеріалів та реалізації програм примирення потерпілих та правопорушників”.

2. Механізм співпраці та організація програм примирення потерпілого та правопорушника.

У разі отримання інформації про справу для підготовки досудового звіту інспектор кримінально-виконавчої інспекції проводить особисту бесіду з правопорушником, інформує його про можливість участі у програмі примирення потерпілих та правопорушників. В разі отримання згоди правопорушника, на підставі договору про спільну діяльність, інспектор надає представнику Центра – ведучому програм примирення потерпілого і правопорушника – інформацію щодо сторін кримінальної ситуації (прізвище, ім'я, по-батькові, адреси та телефони), суть обвинувачення та факт того, чи визнав правопорушник свою участь у вчиненому злочині.

Необхідним критерієм для можливості вирішення справи шляхом примирення є наявність потерпілого, правопорушника, визнання правопорушником факту вчинення злочину та добровільна згода сторін на участь у програмі.

Після отримання інформації від інспектора ведучий зв'язується і зустрічається окремо з потерпілим, правопорушником та іншими зацікавленими у справі особами.

Коли ведучий визначить, що по даній справі можливе проведення програми примирення, він під час попередньої зустрічі зі сторонами пояснює їм мету програми, її процедуру та можливі юридичні наслідки. Лише після попередньої зустрічі зі сторонами ведучий організовує їх спільну зустріч – процедуру примирення.

У процедурі примирення може брати участь будь-яка особа, присутність якої буде доцільна. Наприклад, особа, яка є авторитетом для правопорушника і яка може позитивно вплинути на його поведінку – батьки, друзі, сусіди, тренер і т.д. Представники служби у справах неповнолітніх або соціальної служби для молоді, також можуть бути присутніми на спільній зустрічі у випадку необхідності.

Результатом спільної зустрічі потерпілого та правопорушника є згода про відшкодування завданої шкоди та здійснення необхідних кроків для запобігання протиправної поведінки правопорушника в майбутньому. Ця згода оформлюється у вигляді договору, типову форму якого узгоджено спільно з представниками кримінально-виконавчої інспекції.

3. Долучення документів.

Після проведення програми примирення потерпілих та правопорушників ведучий надає інспектору кримінально-виконавчої інспекції копію договору, укладеного між потерпілим та правопорушником, яка може бути включена до матеріалів досудового звіту.

Також, в процесі судового розгляду справи сторони можуть внести клопотання про долучення договору і документів, які підтверджують його виконання, до матеріалів справи.

4. Юридичні наслідки примирення між потерпілим та правопорушником.

Суд може використати результати примирення та закрити кримінальну справу у випадку вчинення неповнолітньою особою злочину невеликої тяжкості, звільнивши неповнолітнього підсудного від кримінальної відповідальності та застосувавши до нього примусові заходи виховного характеру (ст.97 КК). Крім цього, суд може звільнити неповнолітнього підсудного на підставі його дійового каяття (ст. 45 КК) або примирення з потерпілим (ст. 46 КК). У випадку вчинення неповнолітнім підсудним злочину невеликої або середньої тяжкості, суд може врахувати результати медіації та передати неповнолітнього на поруки колективу підприємства, установи чи організації (ст. 47 КК).

Суддя також може врахувати примирення сторін як обставину, що пом'якшує покарання під час винесення вироку (п.2 ч.1 та ч.2 ст. 66 КК) або призначити більш м'яке покарання, ніж передбачено законом за вчинення особливо тяжкого, тяжкого або середньої тяжкості злочину (ст.69 КК).

Суд може врахувати наслідки примирення та прийняти рішення про звільнення підсудного від покарання із застосуванням до нього примусових заходів виховного характеру в разі вчинення неповнолітнім підсудним злочину невеликої або середньої тяжкості (ст.105 КК). Крім цього, суд може прийняти рішення про звільнення підсудного від покарання з випробуванням у випадку його засудження до позбавлення волі (ст.104 КК).

Юридичні наслідки медіації щодо справ приватного обвинувачення.

Суддя може використати результати примирення для закриття кримінальної справи на підставі п.1 ст. 27 КПК у випадку примирення винного і потерпілого в справах приватного обвинувачення.

Юридичні наслідки медіації щодо інших категорій справ.

Суд може використати результати примирення для звільнення підсудного від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям (ст. 45 КК), з примиренням підсудного з потерпілим (ст. 46 КК), з передачею особи на поруки колективу підприємства, установи чи організації (ст. 47 КК).

Суддя також може врахувати примирення сторін як обставину, що пом'якшує покарання під час винесення вироку (п.2 ч.1 та ч.2 ст. 66 КК) або призначити більш м'яке покарання, ніж передбачено законом за вчинення особливо тяжкого, тяжкого або середньої тяжкості злочину (ст.69 КК).

Суд може врахувати наслідки примирення при призначенні покарання та прийняти рішення про звільнення підсудного від покарання з випробуванням, в залежності від призначеного покарання, особи підсудного та тяжкості вчиненого злочину (ст.75 КК).

Контакти недержавних організацій, які розвивають програми відновного правосуддя

Регіон	Організація	Контактна особа	Телефон, e-mail
м. Київ	“Український Центр Порозуміння”	Прокопенко Надія	(044) 537 10 07 uccg@uccg.org.ua
АР Крим	“Український Центр Порозуміння”	Байрамова Гулізар	(0652) 63 28 22 g-bayr@yandex.ru
АР Крим	«Гармонія»	Садичко Галина	(066) 648 48 85
м. Харків	“Молодь за демократію”	Овчарова Галина	(057) 719 49 39 y_f_d@ukr.net
м. Івано-Франківськ	“Віра в майбутнє”	Микитин Юрій	(0342) 55 65 29 mykytyn@mail.ru
м. Луганськ	“Луганська обласна група медіації ”	Тищенко Галина	(0642) 596 441 lrmg@tele.com.ua
м. Одеса	“Одеська обласна група медіації”	Терещенко Інна	(048) 728 62 90 mediator_i@mail.ru
м. Суми	“Сумська ініціатива”	Калмиков Олександр	(0542) 34 57 56 suminngo@ukr.net
м. Біла Церква	“Захист прав дітей”	Луценко Юрій	(067) 495 92 09 yuriy_lko@ukr.net
м. Львів	“Простір без конфлікту”	Бік Олеся	(050) 936 84 50 obik@polynet.lviv.ua